

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

В. І. Кизенко

**ВАРІАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ
ОСВІТИ В ОСНОВНІЙ І СТАРШІЙ
ШКОЛІ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Монографія

Київ 2018

УДК 373.013.015.31
К38

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки
НАПН України (протокол № 9 від 29 вересня 2016 р.)*

Науковий консультант: *О. М. Топузов* – віце-президент НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогіки НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України

Рецензенти:

М. І. Бурда – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу математичної та інформатичної освіти Інституту педагогіки НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України

М. В. Гриньова – член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, декан природничого факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, заслужений працівник освіти України

Л. М. Рибалко – доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка

Кизенко В. І.

К38 Варіативний компонент змісту освіти в основній і старшій школі: теорія і практика : [монографія] : Бібліогр. – С. 311–360 (443 назви); табл., рис. – Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. – 405 с.
ISBN 978-966-194-281-2

У монографії досліджуються теоретичні основи і практичні аспекти варіативного компонента змісту освіти. Висвітлено дидактичні принципи формування і реалізації варіативної складової та курсів за вибором. Виділено і схарактеризовано дидактичні функції. Розроблено комплекс заходів для з'ясування змісту, цілей і завдань факультативного курсу та чинників його вибору. Розглянуто специфіку рівневої і профільної диференціації навчання. Обґрунтовано доцільність використання на факультативних заняттях демократичних форм і методів організації навчально-педагогічної взаємодії на гуманістичних засадах. Запроваджено ужиток педагогічних колективів методичні рекомендації для реалізації на діагностичній основі варіативного освітнього компонента. Охарактеризовано вітчизняний і зарубіжний досвід із розглядуваної тематики. Подано концептуальний підхід до творення категорій постнекласичної освіти у системі профільного навчання та профорієнтаційної діяльності педагогів і учнів.

Для науковців, аспірантів, керівників загальноосвітніх навчальних закладів, учителів, працівників органів освіти, студентів.

УДК 373.013.015.31

© Кизенко В. І., 2018

ISBN 978-966-194-281-2

© Видавничий Дім «Слово», 2018

ЗМІСТ

<i>ПЕРЕДМОВА</i>	6
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ВАРІАТИВНОСТІ ЗМІСТУ ОСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ	9
1.1. Сутність варіативного компонента змісту освіти	9
1.2. Допрофільна підготовка учнів до вибору напряму профільного навчання	31
1.3. Організаційно-управлінські аспекти реалізації варіативного освітнього компонента в основній і старшій школі ...	41
<i>Висновки до першого розділу</i>	50
РОЗДІЛ 2. ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ВАРІАТИВНОГО КОМПОНЕНТА ЗМІСТУ ОСВІТИ	54
2.1. Дидактичні принципи формування і реалізації варіативного компонента змісту освіти	54
2.2. Дидактичні принципи формування змісту курсів за вибором	64
2.3. Дидактичні функції курсів за вибором у здійсненні допрофільної підготовки і профільного навчання	72
2.4. Дидактичні орієнтири організації і вивчення курсів за вибором	79
<i>Висновки до другого розділу</i>	90

РОЗДІЛ 3.	ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ КУРСІВ ЗА ВИБОРОМ В УМОВАХ ПРОФІЛІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	93
3.1.	Курси за вибором як основна складова варіативного компонента змісту освіти ...	93
3.2.	Курси за вибором у змісті профілю навчання	102
3.3.	Факультативні курси у структурі профільного навчання	112
	<i>Висновки до третього розділу</i>	122
РОЗДІЛ 4.	ВАРІАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ЗМІСТУ ОСВІТИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	126
4.1.	Диференціація навчання у сучасній школі як умова ефективної реалізації варіативного освітнього компонента	126
4.2.	Факультативні заняття як форма диференціації навчання в основній і старшій школі	138
4.3.	Розширення сфери міжособистісного спілкування на факультативних заняттях	144
4.4.	Відбір змісту освіти для варіативних навчальних програм, курсів за вибором і підручників основної і старшої школи ...	150
	<i>Висновки до четвертого розділу.....</i>	161
РОЗДІЛ 5.	ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ВАРІАТИВНОГО КОМПОНЕНТА ЗМІСТУ ОСВІТИ	165
5.1.	Система підготовки вчителя до проведення факультативних занять ...	165
5.2.	Вітчизняний і зарубіжний досвід реалізації варіативного компонента змісту освіти	179

5.3.	Методичні рекомендації педагогам і психологам для формування та реалізації у ЗНЗ варіативного компонента змісту освіти	232
5.3.1.	Організація діагностування стану формування і реалізації варіативного освітнього компонента	232
5.3.2.	Технології формування і реалізації варіативного освітнього компонента ...	243
5.3.3.	Навчально-методичне забезпечення варіативного освітнього компонента ...	246
5.3.4.	Причини неякісного формування та незадовільної реалізації варіативного освітнього компонента ...	251
	<i>Висновки до п'ятого розділу</i>	254

РОЗДІЛ 6.	КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПРОФІЛІЗАЦІЇ СТАРШОЇ ШКОЛИ	259
6.1.	Класична і неklasична методології профорієнтаційної освіти в профільній школі	259
6.2.	Постнекласичний методологічний підхід до профорієнтаційної діяльності в умовах профільного навчання	273
	<i>Висновки до шостого розділу</i>	293

	ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	299
	СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	311
	ДОДАТКИ	361

Присвячується дорогим
матері *Варварі Трохимівні*
й батькові *Івану Степановичу*,
які навчили мене любити Україну
Автор Василь Іванович Кизенко

ПЕРЕДМОВА

На нинішньому етапі соціально-економічного розвитку України актуалізуються питання профілізації середньої загальноосвітньої школи. Увідповіднення змісту шкільної освіти запитам суспільства, зміна професійно-кваліфікаційної структури кадрів із завважуванням потреб ринку праці й вимог до якості підготовки фахівців детермінують перегляд концептуальних засад освіти учнів – передусім на етапах допрофільної підготовки і профільного навчання.

Проблема профільного навчання у вітчизняних загальноосвітніх навчальних закладах (ЗНЗ) актуалізується у чинному Законі України «Про освіту», ухваленому Верховною Радою України 5.09.2017 р. за № 2145–VIII. Підкреслюємо рацію положення Закону, що дістання профільної середньої освіти передбачає два спрямування: 1) академічне – «...профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти» та 2) професійне – «... орієнтоване на ринок праці профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів» (*газ. «Голос України». – № 178–179. – 27 верес. 2017 р. – С. 10–22. – С. 11*).

У монографії осмислюється сутність варіативного компонента змісту освіти з погляду новітніх методологічних

підходів до навчання, з'ясовуються особливості компетентнісно-діяльнісного підходу до вивчення природничих предметів у ЗНЗ, висвітлюються місце і засоби реалізації варіативного компонента змісту освіти в навчально-виховній практиці 12-річної загальноосвітньої школи.

В основу наукового проектування цілей освіти, добору і розроблення її змісту, використання новітніх форм і методів навчання покладаються інноваційні освітні технології. Передумовою технологізації формування життєво необхідних компетентностей учнів на етапі профільного навчання, поліпшення їхньої предметної підготовки є створення модерної парадигми варіативної освіти – системи її теоретичних, методологічних, аксіологічних настанов.

За технологізації формування предметної компетентності учнів на етапах допрофільної підготовки і профільного навчання уможлиблюється системне використання компетентнісно-діяльнісного підходу до навчання, усуваються суперечності між традиційними цілями загальної середньої і професійної освіти, трансформуються канонізовані форми організації навчальної діяльності майбутніх фахівців, з'ясовуються складові поняття змісту навчання – дидактично оброблена інформація і зміст освіти, рівень розвитку особистості учня та його предметної компетентності.

Цілком закономірно, що українські педагоги надають великої ваги позитивним тенденціям сучасної парадигми варіативної освіти й інноваційним моделям викладання навчального матеріалу. За мету ставиться вдосконалення загальної і предметної підготовки учнів до повновартісної суспільно-трудової діяльності в умовах глобалізованих соціальних відносин.

З упровадженням у практику профільної школи організаційних моделей створюються умови для глибшого осягнення сутності управління навчально-виховним процесом на етапах допрофільної підготовки і профільного навчання учнів.

У науковій розвідці дістали висвітлення дидактичні за-
сади формування і реалізації варіативного компонента змі-
сту освіти на етапі допрофільної підготовки і профільного
навчання. Пильна увага приділяється організації і впрова-
дженню курсів за вибором у старшій школі з огляду на фун-
даменталізацію змісту загальної середньої освіти, підно-
ситься проблема реалізації варіативного компонента змісту
освіти за умов диференціації та індивідуалізації навчання.

Ключовим для нашого дослідження є з'ясування акту-
альності дидактичних принципів формування і реалізації
варіативного компонента змісту освіти, а саме: гуманіта-
ризації освіти; демократизму; дитиноцентризму; інтенсив-
ного стимулювання прояву особистісного чинника вчителя
й учнів; інтеграції змісту освіти та навчального знання;
професійної орієнтації; єдності навчальної, наукової і прак-
тичної роботи; поєднання різних форм організації навчання
тощо.

Гострота проблеми шкільної освіти полягає у недостат-
ньому науково-методичному забезпеченні варіативного
компонента змісту освіти, незначній узгодженості факульт-
ативного навчання і позакласної роботи, неналежній
підготовці управлінських кадрів із питань керівництва
формуванням і реалізацією варіативної складової навчан-
ня, частковому завважуванні в змісті освіти ЗНЗ (школа
II і III ступенів) професійної спрямованості профільного
навчання відповідно до соціально зумовлених принципів
профорієнтаційної діяльності педагогів і учнів, обмеже-
ності тематики курсів за вибором й ін.

Отже, перед сучасною школою України постали зав-
дання творення інноваційного змісту навчання і вихо-
вання молодого покоління через застосування новітніх
моделей ЗНЗ академічної і професійної спрямованості. На
часі – вдосконалення теоретико-методологічних підходів
до формування і реалізації варіативного компонента змісту
освіти.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Варіативний компонент змісту освіти – складова Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), і його реалізація у шкільному навчанні є обов’язковою. Завдяки сформуванню варіативного (шкільного і регіонального) освітнього компонента у змісті допрофільної підготовки і профільного навчання ЗНЗ набирають сили основні дидактичні функції – всебічного розвитку особистості, корекційно-адаптивна та особистісно-розвивальна. Пріоритетність дидактичних функцій варіативного освітнього компонента зумовлюється освітніми цілями кожного ступеня навчання, а також особливостями учнівського контингенту конкретного ЗНЗ.

Беремо під увагу, що структурно-функціональний зміст варіативного освітнього компонента інтегрує аксіологічний, когнітивний, особистісний і діяльнісно-творчий компоненти та створює умови для реалізації загальних і специфічних дидактичних функцій курсів за вибором.

Надаємо великої ваги варіативності змісту освіти, зокрема: а) варіативності змісту освіти на різних її рівнях і ступенях; б) варіативності організації освітнього процесу (форми організації, освітні технології тощо); в) варіативності забезпечення освітнього процесу.

Відзначимо, що для сформування у ЗНЗ варіативного освітнього компонента потрібно вжити низку педагогічних заходів, серед яких: розроблення структури змісту освіти згідно з вимогами до випускника ЗНЗ; визначення головних елементів змісту освіти (знання, уміння і навички,

творча діяльність, ціннісно-сміслові аспекти); виділення варіативних елементів («оболонки») змісту освіти, які дають учневі змогу усвідомити своє місце в навчанні з огляду на особистісні потреби і наміри; встановлення необхідного обсягу варіативного освітнього компонента та збереження цілісності змісту інваріантного освітнього компонента.

Убачаємо потребу в розробленні системної допрофільної підготовки учнів 8–9-х класів відповідно до її основних принципів: особистісно орієнтованої спрямованості всіх складових підготовки; варіативності й свободи вибору учнями курсів за вибором; поглиблення і розширення змісту освіти; створення належних умов для самореалізації та усвідомлення учнями своєї індивідуальності; активності учнів; індивідуалізації навчально-виховного процесу; відкритості системи допрофільної підготовки.

До головних компонентів готовності учнів до допрофільної підготовки залічуємо їхні провідні компетентності – інтелектуальну, особистісну, рефлексивну, діяльнісну, креативну, емоційну. Основним результатом допрофільної підготовки має бути сформована готовність учнів до усвідомленого й обґрунтованого визначення подальшої спеціалізації навчання. Вказана готовність формується під час занять на курсах за вибором та завдяки системній проф-орієнтаційній і профконсультаційній роботі, розвитку нахилів і здібностей учнів, ширшому і глибшому вивченню ними окремих предметів, участі в гуртковій роботі, навчальних проектах, творчих змаганнях тощо. Віддаємо належне допрофільній підготовці учнів до ситуацій вибору профілю навчання на її пропедевтичному, основному і завершальному етапах.

Допрофільна підготовка у 8–9-х класах здійснюється за тими самими основними напрямками й відповідними до них профілями, що й профільне навчання в 10–12-х класах: *природничо-математичним* (фізико-математичний, математичний, агрохімічний, фізико-хімічний, фізич-

ний, біолого-хімічний, біолого-фізичний, біолого-географічний, біотехнологічний, хіміко-технологічний, екологічний), *суспільно-гуманітарним* (історичний, правовий, філософський, економічний); *філологічним* (українська філологія, іноземна філологія, історико-філологічний), *технологічним* (технологічний, інформаційно-технологічний), *художньо-естетичним* (художньо-естетичний) і *спортивним* (спортивний).

Виокремлено основні положення стратегії управління у ЗНЗ навчально-пізнавальною діяльністю в її щільному зв'язку з науково-дослідною роботою школярів на етапі профілізації школи. Визначено головні напрями педагогічного управління, серед яких: залучення адміністрації та вчителів-предметників до спільної діяльності для досягнення нової якості навчально-виховного процесу; контроль і вивчення результатів діяльності суб'єктів управління тощо.

З'ясовано актуальність дидактичних принципів формування і реалізації варіативного освітнього компонента, зокрема: гуманітаризації освіти, демократизму, людиноцентризму (дитиноцентризму), розширення сфери спілкування, інтенсивного стимулювання прояву особистісного чинника вчителя й учнів, інтеграції змісту освіти, інтеграції навчального знання, опори на здібності в інтелектуальному становленні учнів, професійної орієнтації, забезпечення єдності системи загальної середньої освіти, конструювання блоків («блоковий принцип»), єдності навчальної, наукової і практичної роботи, поєднання різних форм організації навчання залежно від завдань, змісту і методів навчання.

Дослідження проблеми варіативності змісту освіти стало нам за підставу до виокремлення її принципів – відповідності змісту освіти рівневі сучасної науки, врахування змістової і процесуальної сторін навчання при конструюванні змісту навчального матеріалу, структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування із завва-

жуванням особистісного розвитку учня, що передбачає взаємозв'язок і пропорційність компонентів змісту освіти. Обстоюємо думку, що дидактичні принципи формування змісту курсів за вибором визначають зміст, організаційні форми і методи навчальної діяльності відповідно до цілей та закономірностей навчання.

Висвітлено сутність часткових дидактичних принципів – фахового спрямування, системності, фундаменталізації, міжпредметних зв'язків, варіативності, наукового поглиблення змісту навчальних предметів (принцип науковості навчання), реалізація яких детермінується принципом формування змісту курсів за вибором. Узятю під увагу принципи формування операційно-процесуального блоку курсу за вибором – дозованої послідовності й ізоморфності.

Акцентуємо на важливості загальних дидактичних функцій курсів за вибором у здійсненні допрофільної підготовки і профільного навчання. Під цим кутом зору розглядаємо низку провідних дидактичних функцій – інноваційного навчання, індивідуальної орієнтованості змісту освіти, культурологічну функцію шкільної освіти, всебічного розвитку особистості, корекційно-адаптивну функцію, особистісно-розвивальну функцію, структурно-функціональної єдності елементів базового і варіативного освітнього компонентів, здатності учня до самостійного засвоєння знань та інформації, навчання і виховання учнів відповідно до їхніх природних здібностей та ін.

Принципово вагомим для педагогів є розуміння сутності специфічних дидактичних функцій курсів за вибором – діагностичної (індикаторної), стабілізації і доповнення, мотиваційної (функція каталізу, активізації), орієнтації, забезпечення профільної і початкової професійної спеціалізації навчання. Зокрема, маємо на увазі, що ці функції залежать від складу і змісту навчальних предметів і спеціальних курсів.

Керуючись положенням про триступеневу структуру проектного змісту курсів за вибором – загального теоретичного уявлення, навчального предмета і навчального матеріалу, розрізняємо різні рівні дидактичних засад, а саме: 1) для розроблення загальних теоретичних уявлень; 2) для розроблення змісту певного курсу за вибором; 3) для розроблення навчального матеріалу. Під час створення навчальних програм у межах варіативного освітнього компонента постає неминучість в упровадженні курсів за вибором для допрофільної підготовки і профільного навчання, реалізації міжпредметних зв'язків у змісті курсів за вибором, розробленні інформаційних курсів у змісті інтегрованого навчального матеріалу.

Доходимо думки, що курси за вибором відтворюють у змісті профілю навчання наявні й сучасні здобутки виучуваної науки, спираються на її постулати, що послідовно відображено у змісті чинних програм. Звідси зміст курсу за вибором у змісті профілю навчання містить такі структурні елементи: дидактично оброблені галузі наук (гуманітарні, природничі, технічні); систему предметних знань, умінь і навичок (для ефективного застосування у навчальній і подальшій фаховій діяльності); систему понять про явища, закони, теорію, методи (для вироблення фахових умінь і навичок та їх застосування у навчальній діяльності); об'єкт, зумовлений цілями навчання, а також соціальним замовленням.

Для досягнення збалансованості між загальноосвітньою і профільною спрямованістю педагогі послуговуються раціональною системою навчальних предметів і курсів за вибором. До складу такої системи в кожному профілі навчання входять: 1) загальноосвітні навчальні предмети, які вивчаються в обов'язку й на рівні, що задає Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.); 2) загальноосвітні навчальні предмети, що безпосередньо пов'язані з відповідним профілем навчання; 3) курси за вибором.

Як основний педагогічний засіб курси за вибором забезпечують варіативність навчання в старшій школі, його особистісну спрямованість і створюють можливості для усунення суперечностей між єдиними державними вимогами до загальноосвітньої підготовки старшокласників і їхніми індивідуальними інтересами, нахилами і потребами. З цього логічно випливають дві основні функції курсів за вибором – індивідуально-освітньо-розвивальна і профільно-формувальна. На основі цих функцій виокремлюємо головні типи курсів за вибором: факультативні й спеціальні.

Слід відзначити, що обмеженість тематики курсів за вибором тягне за собою негативні наслідки – не задовольняються навчальні інтереси й освітні потреби учнів, не індивідуалізуються технології навчання у ЗНЗ. Крім того, через недостатню експертизу навчально-методичних матеріалів рівень опрацювання у ЗНЗ курсів за вибором не завжди відповідає педагогічним вимогам. Таким чином, потребує подальшого розроблення науково-методичне забезпечення варіативного освітнього компонента. Вважаємо за можливе створення загальнодержавного банку курсів за вибором.

Одним із головних напрямів реформування освіти для піднесення її якості, створення необхідних умов доступу учнівської молоді до якісної освіти, формування особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання і мобільності, є диференціація (диверсифікація) навчання. З цією метою в Україні здійснюється значна робота зі створення курсів за вибором, інтегрованих навчальних предметів.

Віддаємо увагу різновидам диференціації з огляду на рівні їх організації: регіональну – за типом ЗНЗ (спецшколи, гімназії, ліцеї, коледжі, приватні школи, школи-комплекси); внутрішньошкільну (рівні, профілі, відділення, потоки); за паралелями (групи і шкільні класи різних рівнів: гімназичні, компенсацийного навчання тощо); міжкласну (факультативи, звідні, різновікові групи); внутрішньокласну (групи у складі шкільного класу).

До чинників індивідуального підходу в умовах внутрішньої диференціації залічуємо об'єднання дітей у групи (залежно від навчальних успіхів), стимулювання самостійної праці учнів, роботу вчителя з кожною групою учнів, активізацію їхньої пізнавальної діяльності.

Для визначення способів реалізації диференційованого підходу до навчальної діяльності учнів завважуємо його основні показники: довільне застосування на всіх чи окремих етапах навчально-виховного процесу; якісний і кількісний добір дидактичного матеріалу; особливості навчання (поглиблене, прискорене тощо). З'ясовуємо питання реалізації навчальних можливостей кожного учня: в основній школі – засобами внутрішньої (рівневої) диференціації та через відкриття класів із поглибленим вивченням окремих предметів; у старшій школі – у процесі профільного навчання. Найбільш доцільною є диференціація навчання за академічним і професійно-технічним (професійним) напрямками.

В основній і старшій школі дійсну вагу мають факультативні заняття як одна з форм диференціації навчання. Дотримуємося погляду, згідно з яким потенційні можливості факультативних занять полягають у їх розвивальній і виховній функціях. Виходимо з того, що впровадження факультативних занять у навчально-виховний простір ЗНЗ є оптимальним варіантом факультативної пропедевтики.

За розглядом психолого-педагогічної літератури виділяємо найважливіші компоненти роботи вчителя з підготовки до факультативних занять: аналіз навчального матеріалу; вибір типу і структури занять; вибір наочного приладдя і технічних засобів; добір методів навчання.

Упорю говорити про необхідність дослідження дидактичних основ факультативного навчання, обґрунтування педагогічних функцій і завдань факультативних занять на різних рівнях шкільної освіти, розроблення чіткої дидактичної класифікації і відповідної їй системи факультативних занять для реалізації педагогічних функцій.

До організаційних чинників формування варіативного освітнього компонента залічуємо переведення у життя ЗНЗ демократичних форм і методів міжособистісного спілкування вчителів і учнів. Це становить матеріал для порушення методологічної проблеми – реалізації у профільній школі принципу розширення сфери доброзичливих взаємних стосунків. Надаємо великої ваги суб'єктно-суб'єктній навчально-педагогічній взаємодії учнів і вчителів на гуманістичних засадах.

Провідними напрямками сучасної педагогічної науки вважаємо вирішення питання дидактико-методичного забезпечення варіативного освітнього компонента, дослідження особливостей його відбору та відображення у навчальних підручниках і програмах. У нашій розвідці скеровуємо увагу на пріоритетні критерії відбору змісту освіти, зокрема на практичне значення змісту навчального матеріалу для формування ключових компетентностей учнів та збагачення їхніх світоглядних знань методами і прийомами його пізнання.

Доходимо до поглядів ряду дослідників, що методичним чинником утілення в профільне навчання основного принципу – досягнення максимуму навчального ресурсу з предметів відповідного профілю є виконання дидактичної вимоги, яка полягає в дотриманні логіки пізнання при організації навчання, віднесення теоретичних узагальнень до провідних змістових елементів, надання переваги в навчально-виховному процесі продуктивним видам діяльності. Тримаємося своєї думки, що питання відображення у навчальних програмах і підручниках змісту освіти для основної і старшої школи потребують ґрунтовних науково-педагогічних досліджень.

З-поміж численних питань підготовки вчителя до проведення факультативних занять акцентуємо на реалізації її головних складових – аналізуванні навчального матеріалу, виборі типу й структури занять, доборі наочного приладдя і технічних засобів, визначенні методів навчання. Догля-

даємо можливостей психологічного і логічного аналізу нового навчального матеріалу задля глибшого зрозуміння його сутності, послідовного введення понять, планування видів занять. Маємо підстави вважати, що аналіз виховної значущості навчального матеріалу допомагає виокремити поняття, які формують науковий світогляд, ідейні, моральні й естетичні переконання учнів та пов'язують зміст освіти у програмах і підручниках із фактами реального життя. Не менш важливим є дидактичний аналіз навчального матеріалу, який виконується на завершальному етапі підготовчої роботи вчителя до проведення факультативних занять.

З'ясовуємо необхідність добору науково обґрунтованих інноваційних методів викладання відповідно до мети, функцій і завдань факультативного навчання.

Можемо констатувати, що в багатьох ЗНЗ України всебічно досліджуються методологія і методика формування і реалізації варіативного освітнього компонента, створюються відповідні інформаційні системи, вирішуються організаційні питання підготовки учнів до вибору факультативних курсів, проводиться пошукова і навчально-дослідницька діяльність. На підтвердження нашої думки визначено особливості формування і реалізації варіативного освітнього компонента у ЗНЗ міст Києва, Донецька, Шахтарська, Жовтих Вод, Кременчука, Тернополя та Київської, Донецької, Дніпропетровської областей.

Ідемо за прикладом Великої Британії, США, Німеччини, Франції, Італії, Китаю та інших провідних країн, освітні системи яких орієнтуються на цінності варіативного освітнього компонента. До вартісних здобутків середніх шкіл зарубіжних країн залічуємо наявність різновидів програм навчальних курсів, використання модульного способу організації навчання, відсутність обов'язкових програм, навчальних планів, підручників та єдиних вимог до знань учнів, створення для кожного профілю навчання академічної, загальної і професійної програм, диференціацію змісту

освіти, відбір і поглиблене вивчення окремих предметів. Звідси видно, що головна мета зарубіжної старшої школи – це індивідуалізація розвитку особистості учня, розкриття його здібностей, соціальна інтеграція, формування знаннєвого суспільства, закладання основ для навчання громадян протягом усього життя, задоволення потреб національної економіки у кваліфікованих працівниках.

Педагоги-практики відчувають нині гостру потребу в методичних порадах і настановах, створених за вимогами модерної педагогічної науки. Виходячи з цього, запроваджуємо в ужиток педагогічних колективів методичні рекомендації для формування і реалізації у вітчизняних ЗНЗ варіативного освітнього компонента. У їх змісті докладно з'ясовуємо основні різновиди діяльності директора ЗНЗ, його заступника з навчально-виховної роботи, класних керівників, практичного психолога, батьківського активу, які беруть участь в організації діагностування стану формування і реалізації варіативного освітнього компонента.

Подаємо до відома педагогів причини неякісного формування та незадовільної реалізації у ЗНЗ варіативного освітнього компонента. Ми цілком свідомі того, що для ширшого впровадження у навчально-виховний простір ЗНЗ інноваційних освітніх стратегій на кшталт варіативного освітнього компонента потрібно проводити державний курс на фахову підготовку вчителів профільної школи.

Очевидним успіхом педагогічної науки стало посилення уваги до методологічних проблем у системі варіативної освіти, передусім профільного навчання та профорієнтаційної діяльності педагогів і старшокласників. Саме з цієї позиції розглядаємо важливі питання творення категорій постнекласичної науки й освіти, зокрема через поєднання раціональних і соціально-моральних ресурсів особистості.

Щоб застерегтися проти хиб у розв'язанні проблем варіативного освітнього компонента, виявляємо відмінності між класичною, некласичною і постнекласичною раціональнос-

тями як методологічними засадами профорієнтаційної діяльності педагогів і старшокласників в умовах профільного навчання. Треба визнати, що профорієнтаційна діяльність у профільній школі з опорою на класичну і неklasичну раціональності відзначається спрямуванням учнів на оволодіння лише професійними цінностями, трансформуванням особистих інтересів учнів у стійкі професійні настанови, мобілізацією розумових здібностей у професійному напрямі, формуванням мотиваційно-потребнісної сфери та професійних компетентностей відповідно до запитів ринку праці, самовдосконаленням старшокласників згідно з вимогами вибраної професії, будуванням прагматичних професійних планів тощо.

За переважання економічних феноменів над соціальними в учнів формуються цінності цілераціонального та водночас ситуативного ринку найманої робочої сили, суто професійні інтереси і вподобання. Як наслідок, у старшокласників виробляється більшою мірою «технологічна» готовність до вибору професії. Натомість знижується соціально-моральна цінність вибору професії, що є головним засобом їхнього життєвого самоствердження. Доходимо висновку, що класична і неklasична методології зажили доброї репутації у радянській і пострадянській педагогіці 1970–1990-х років. Прибічники цих методологічних підходів добирають різних способів для їх осучаснення.

Можна сказати з цілковитою підставою, що постнекласичне мислення в умовах профільного навчання – це свобода самовираження, самореалізації, самовияву, самоактуалізації особистості учня. На передній план виступають сенсожиттєві орієнтації, гуманістичні ідеали, моральні почуття, категорії совісті, честі, справедливості.

До відмітних ознак постнекласичної раціональності залічуємо взаємодію людей на засадах гуманістичних принципів – гідності особистості, права кожного на щастя та задоволення своїх соціально-моральних потреб й інтересів. За постнекласичного підходу розкриваються такі

характеристики профільного навчання і профорієнтаційної діяльності, як виховання в учнів моральних принципів (гуманізм, оптимізм, альтруїзм й ін.) та моральних якостей (соціальна свідомість, ідейність, почуття нового, правдивість). Профорієнтаційну діяльність педагогів й учнів, що мають риси постнекласичної людини, вирізняють гуманістичне світосприйняття та використання у соціально-моральній сфері профільної школи таких універсалій, як гідність, совість, повага, довіра, співчуття, терпимість, солідарність й ін.

З упровадженням новітнього методологічного підходу в навчально-виховне середовище профільної школи підноситься роль її педагогічних функцій – виховання гуманістичних, соціально-професійних ідеалів (особистісні й суспільні цінності), формування соціального прагматизму учнів (принципи довіри, соціальної відповідальності, соціальної привабливості) та емоційного інтелекту (внутрішньо-особистісний, міжособистісний, соціальний).

Щоб поставити педагогів й учнів профільної школи до постнекласичної освітньої діяльності, потрібно розв'язати проблему використання у сфері профорієнтаційної роботи гуманістичних ідей постнекласичної раціональності й створення гуманістичного образу профорієнтаційної діяльності на засадах постнекласичного мислення.

Отже, профорієнтаційна діяльність педагогів і старших учнів еволюціонує до постнекласичної раціональності. Тим-то прогнозуємо позитивні зміни у розвитку ціннісно-морального осереддя профорієнтації учнівської молоді засобами варіативного освітнього компонента.

Покладаємо надії зрушити загаль педагогічних колективів ЗНЗ на повноправну реалізацію варіативного освітнього компонента. Доводимо потребу в підпорядкуванні їхньої навчально-методичної роботи меті функціонування профільних шкіл, упровадженні в педагогічний процес наукових розробок і передового досвіду в галузі варіативної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеев Н. А.* Личностно-ориентированное обучение в школе / Н. А. Алексеев. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2006. – 332 с.
2. *Алексюк А. М.* Загальні методи навчання в школі / А. М. Алексюк. – Київ : Рад. шк., 1981. – 206 с.
3. *Андрос Є. І.* Інтелект у структурі людського буття : [монографія] / Євгеній Іванович Андрос. – Київ : Стилос, 2010. – 358 с.
4. *Андрос Є.* Про творчу спадщину В. Г. Табачковського / Євгеній Андрос // Філософсько-антропологічні студії'2008: Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського) : [зб. ст.] / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [упоряд. Андрос Є. І.]. – Київ : Стилос, 2008. – С. 4–11.
5. *Аніскіна Н. О.* Організація профільного навчання в сучасній школі / Н. О. Аніскіна. – Харків : Вид. група «Основа», 2003. – 176 с. – (Бібліотечка журн. «Управління школою»).
6. *Антонець М.* Дидактичні проблеми загальноосвітньої школи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : [монографія] / Михайло Антонець. – Київ : Вища шк., 2008. – 247 с.
7. *Апатова Л. В.* Дифференцированный подход к учащимся в процессе обучения физической географии в средней школе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Методика преподавания географии» / Апатова Лариса Владимировна. – Москва, 1987. – 16 с.

8. *Арсеньев А. М.* Основные направления совершенствования содержания общего среднего образования : (о проектах нового учеб. плана и программ) / А. М. Арсеньев // Сов. педагогика. – 1967. – № 6. – С. 28–38.

9. *Артёмова Л. К.* Кадровое обеспечение профильного обучения / Л. К. Артемова // Педагогика. – 2006. – № 10. – С. 58–64.

10. *Архангельский С. И.* Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы : учеб.-метод. пособие / С. И. Архангельский. – Москва : Высш. шк., 1980. – 368 с.

11. *Асмолов А. Г.* Психология личности. Принципы общепсихологического анализа : учебник / А. Г. Асмолов. – Москва : МГУ, 1990. – 367, [1] с.

12. *Асмолов А. Г.* Психология XXI века и рождение вариативного образовательного пространства России / А. Г. Асмолов // Новое время – новая дидактика. Педагогические идеи Л. В. Занкова и школьная практика : сб. ст., посвящ. 100-летию со дня рождения Л. В. Занкова. – Москва ; Самара : Корпорация «Федоров», 2001. – С. 5–24.

13. *Бабанский Ю. К.* Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский / [сост. М. Ю. Бабанский]. – Москва : Педагогика, 1989. – 560 с. – (Труды действ. чл. и чл.-корр. АПН СССР).

14. *Бабанский Ю. К.* Как оптимизировать процесс обучения / Ю. К. Бабанский. – Москва : Знание, 1978. – 48 с.

15. *Бабанский Ю. К.* Оптимизация процесса обучения / Ю. К. Бабанский // Рус. яз. в нац. шк. – 1979. – № 1. – С. 7.

16. *Бабко Т. М.* Профконсультування як один з інноваційних напрямів профорієнтаційної діяльності вчителя в умовах профільної школи / Т. М. Бабко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград, 2013. – Вип. 17, кн. 1. – С. 73–81.

17. *Байкова В. М.* Химия после уроков / В. М. Байкова. – 2-е изд., испр. и доп. – Петрозаводск : Карелия, 1976. – 183 с.

18. *Балл Г. О.* Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г. О. Балл. – 2-ге вид., допов. – Житомир : Волинь ; Рута, 2008. – 232 с.
19. *Балл Г. О.* Раціогуманістичний підхід до визначення засад ціннісно налаштованої соціальної поведінки / Г. О. Балл // Психологія і особистість. – 2015. – № 2, ч. 1. – С. 6–22.
20. *Барабаш В.* Особливості індивідуального підходу до учнів в умовах проблемного навчання / В. Барабаш // Рад. шк. – 1974. – № 5. – С. 12–19.
21. *Батышев С. Я.* Производственная педагогика / С. Я. Батышев. – Москва : Машиностроение, 1976. – 688 с.
22. *Березівська Л. Д.* Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : [монографія] / Л. Д. Березівська. – Київ : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
23. *Беспалько В. П.* Основы теории педагогических систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : [Изд-во Воронеж. унта], 1977. – 304 с.
24. *Бех І. Д.* Психолого-педагогічні вимоги до побудови процесу морального виховання / І. Д. Бех // Інформ. бюл. АПН України. – 1993. – Вип. 3/4. – С. 6–8.
25. *Бех І.* Духовне прозріння особистості як психолого-педагогічна проблема / Іван Бех // Освіта і упр. – 2006. – Т. 9, № 3/4. – С. 79–98.
26. *Бех І.* Принципи інноваційної освіти / Іван Бех // Освіта і упр. – 2005. – Т. 8, № 3/4. – С. 7–20.
27. *Бібік Н. М.* Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування / Н. М. Бібік // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освіт. політики) : [кол. монографія] / [за заг. ред. О. В. Овчарук]. – Київ : К.І.С., 2004. – С. 49–78.
28. *Бібік Н. М.* Проблема профільного навчання в педагогічній теорії і практиці / Н. М. Бібік // Профільне навчання: теорія і практика : зб. наук. праць за матеріалами методол. семінару АПН України / АПН України, Від-ня дидактики, методики та інформ. технологій в освіті, Ін-т

педагогіки ; ред. кол.: О. Я. Савченко [та ін.]. – Київ : Пед. преса, 2006. – С. 23–29.

29. *Бібік Н. М.* Профільна школа: проблеми наукового супроводження / Н. М. Бібік // Зміст і технології шкільної освіти : матеріали звіт. наук. конф., 30–31 берез. 2004 р. : у 2 ч. / АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. преса, 2004. – Ч. 1. – С. 6–9.

30. *Бібік Н.* Науково-методичний супровід у профільній школі / Надія Бібік, Михайло Бурда // Освіта України. – 2004. – 17 серп. (№ 62/63). – С. 4.

31. *Бібік Н.* Профільна школа як стратегія рівного доступу до якісної освіти / Надія Бібік // Директор шк. – 2004. – Жовт. (№ 37). – С. 2–3.

32. *Бібік Н.* Профільне навчання як умова розвитку особистості / Н. Бібік, М. Бурда // Пед. газета. – 2004. – Груд. (№ 12). – С. 3–4.

33. *Божович Л. И.* Личность и ее формирование в детском возрасте : (психол. исслед.) / Л. И. Божович ; Акад. пед. наук СССР. – Москва : Просвещение, 1968. – 464 с.

34. Большая Советская Энциклопедия : в 30 т. Т. 29 : Чаган – Экс-ле-Бен / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – Москва : Сов. энцикл., 1978. – 640 с.

35. *Бондар В. І.* Дидактика : підруч. [для студентів вищ. пед. навч. закл.] / Володимир Іванович Бондар. – Київ : Либідь, 2005. – 264 с.

36. *Бондар В. І.* Теорія і технологія управління процесом навчання в школі / Володимир Іванович Бондар. – Київ : Школяр, 2000. – 191, [1] с.

37. *Бондар С. П.* Методи навчання: традиції та інновації / С. П. Бондар // Біологія і хімія в шк. – 2000. – № 5. – С. 13–16.

38. *Бондаренко Н. В.* Реформування навчальних програм: більше запитань, ніж відповідей // Бондаренко Неллі Володимирівна, Косянчук Сергій Володимирович // Укр. пед. журн. – 2017. – № 2. – С. 112–119.

39. *Бордюгова Т.* До проблеми визначення моральної цінності праці в інформаційному суспільстві / Тамара Бордюгова

ва // *Філософсько-антропологічні студії*'2008: Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського) : [зб. ст.] / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [упоряд. Андрос Є. І.]. – Київ : Стилос, 2008. – С. 422–426.

40. *Бугайов О. І.* Диференціація навчання учнів у загальноосвітній школі : [метод. рек.] / О. І. Бугайов, Д. І. Дейкун ; НДІ педагогіки України. – Київ : Освіта, 1992. – 32 с.

41. *Булавенко С. Д.* Концепція моделі освітньо-інформаційного простору як умови формування соціально активної та професійно зорієнтованої особистості / С. Д. Булавенко // Соціально-педагогічна парадигма виховання: сутність та шляхи реалізації : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 верес. 2014 р. – Ніжин, 2014. – С. 49–50.

42. *Бурда М. І.* Особистісна орієнтація змісту профільного навчання / М. І. Бурда // Профільне навчання: теорія і практика : зб. наук. пр. за матеріалами методол. семінару АПН України / АПН України, Від-ня дидактики, методики та інформ. технологій в освіті, Ін-т педагогіки ; ред. кол.: О. Я. Савченко [та ін.]. – Київ, 2006. – С. 100–104.

43. *Буринська Н. М.* Сучасні підходи до шкільної природничої освіти / Н. М. Буринська // Біологія і хімія в шк. – 2004. – № 1. – С. 2–3.

44. *Буринська Н. М.* Хімія, 7 клас : [підруч. для загальноосвіт. навч. закл.] / Н. М. Буринська. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 112 с.

45. *Буряк В. К.* Диференціація навчання на уроці / В. К. Буряк // Рідна шк. – 1990. – № 3. – С. 58–64.

46. *Василенко О. Н.* Педагогические условия реализации функции содержания школьного компонента : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Василенко Ольга Николаевна. – Харьков, 1996. – 189, [3] с.

47. *Василенко О.* Умови реалізації особистісно орієнтованого змісту загальної середньої освіти / Ольга Василенко // Освіта і упр. – 1999. – Т. 3, № 1. – С. 53–58.

48. *Васьківська Г. О.* Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика : [мо-

нографія] / Г. О. Васьківська. – Київ : [Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова], 2012. – 512 с.

49. *Васько О. О.* Дидактичні засади формування змісту і реалізації курсів за вибором у класах фізико-математичного профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Васько Ольга Олександрівна ; Ін-т педагогіки. – Київ, 2013. – 324 с.

50. *Васько О. О.* Дидактичні засади формування змісту курсів за вибором у класах фізико-математичного профілю / О. О. Васько // Пед. науки : зб. наук. праць / Херсон. держ. пед. ун-т ; [редкол.: Барбіна Є. С. та ін.]. – Херсон : ХДПУ, 2011. – Вип. 57. – С. 86–92.

51. *Величко Л. П.* Теорія і практика навчання органічної хімії у загальноосвітніх навчальних закладах : [монографія] / Л. П. Величко. – Київ : Генеза, 2009. – 330 с.

52. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – Москва : Наука, 1989. – 261 с.

53. *Вишпінська П. М.* Індивідуально-диференційований підхід до навчання іноземної мови учнів старшої школи / П. М. Вишпінська // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 2. – С. 46–51.

54. *Вороненко Т. І.* Методичні засади реалізації екологічної складової курсу хімії на факультативних заняттях в основній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання (хімія)» / Вороненко Тетяна Іванівна ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ, 2010. – 20 с.

55. *Воронина Г. А.* Вариативный подход к отбору содержания естественнонаучного образования / Г. А. Воронина // Модернизация современного образования: теория и практика : [сб. науч. тр.] / [под ред. И. М. Осмоловской ; сост. Л. Б. Прокофьева, Г. А. Воронина]. – Москва : ИТиИП РАО, 2004. – С. 176–183.

56. *Вороніна Л. П.* Диференціація навчання в основній школі / Л. П. Вороніна // Інформ. бюл. АПН України. – 1993. – Вип. 3/4. – С. 26–29.

57. *Выготский Л. С.* Антология гуманной педагогики / Л. С. Выготский. – Москва : Изд. Дом Шалвы Амонашвили, 1996. – 224 с.

58. *Выготский Л. С.* Избранные психологические исследования / Л. С. Выготский. – Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – 519, [1] с.

59. *Выготский Л. С.* Собрание педагогических сочинений : в 6 т. Т. 4. Детская психология / Л. С. Выготский ; под. ред. Д. Б. Эльконина. – Москва : Педагогика, 1984. – 433, [3] с.

60. *Выготский Л. С.* Собрание педагогических сочинений : в 6 т. Т. 2. Проблемы общей психологии / Л. С. Выготский ; под. ред. В. В. Давыдова. – Москва : Педагогика, 1982. – 504 с.

61. *Гайденок П. П.* Проблема рациональности на исходе XX века / П. П. Гайденок // Вопр. философии. – 1991. – № 6. – С. 3–14.

62. *Галузинський В.* Диференційований та індивідуальний підходи у навчанні і вихованні учнів / В. Галузинський, М. Євтух // Педагогіка: теорія та історія : навч. посіб. – Київ : Вища шк., 1995. – С. 106–119.

63. *Гальперин П. Я.* Общий взгляд на учение о так называемом поэтапном формировании умственных действий, представлений и понятий / П. Я. Гальперин // Вестн. Моск. ун-та. Серия 14. Психология. – 1998. – № 2. – С. 3–8.

64. *Гальперин П. Я.* Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / П. Я. Гальперин // Исследования мышления в современной психологии : [сб. ст.]. – Москва : Наука, 1966. – С. 236–276.

65. *Гілецький Й. Р.* Дидактичні основи розробки змісту шкільного курсу «Географія України» : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Гілецький Йосип Романович ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2004. – 220 с.

66. *Гільберг Т.* Роль елективних курсів (курсів за вибором) в організації допрофільної підготовки і профільного навчання / Т. Гільберг // Географія та основи економіки в шк. – 2009. – № 5. – С. 15–18.

67. *Гладкая И. В.* Диагностические методики предпрофильной подготовки : учеб.-метод. пособие для учителей / И. В. Гладкая ; [под. ред. А. П. Тряпицыной]. – Санкт-Петербург : КАРО, 2006. – 176 с.

68. *Гончаренко С. У.* Від педагогічної драми – до нової філософії освіти / С. У. Гончаренко // Рідна шк. – 1993. – № 10. – С. 2–6.

69. *Гончаренко С. У.* Гуманітаризація загальної середньої освіти : проект концепції / С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований. – Київ : ВПОЛ, 1994. – 36 с.

70. *Гончаренко С. У.* Методологические и теоретические основы формирования у учащихся средней школы естественнонаучной картины мира : дис. ... д-ра пед. наук в форме науч. докл. : 13.00.01, 13.00.02 / Гончаренко Семен Устинович. – Киев, 1989. – 56 с.

71. *Гончаренко С. У.* Методологічні принципи формування змісту загальної середньої освіти / С. У. Гончаренко // Регіональний і шкільний компоненти змісту загальної середньої освіти: здобутки, проблеми, перспективи : матеріали Другої всеукр. наук.-практ. конф., Донецьк, 13–14 листоп. 1997 р. – Київ ; Донецьк, 1997. – С. 6–11.

72. *Гончаренко С. У.* Освіта / С. У. Гончаренко // Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремень]. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 614–616.

73. *Гончаренко С. У.* Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волин. обереги, 2012. – 192 с.

74. *Гончаренко С. У.* Фундаменталізація професійної освіти / С. У. Гончаренко // Проектування процесу професійного навчання у закладах профтехосвіти / за ред. Н. Г. Ничкало ; МОН України [та ін.]. – Київ ; Хмельницький : ХНУ, 2010. – Розд. 2. – С. 41–80.

75. *Гончаренко С.* Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Гончаренко ; [відп. за вип. В. Власюк]. – Вид. 2-ге, допов. і випр. – [Рівне] : Волин. обереги, 2011. – 519 с.

76. *Гончарова І. В.* Методика формування евристичних умінь учнів основної школи на факультативних заняттях з математики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Гончарова Ірина Володимирівна ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2009. – 274 с.

77. *Грабовий А.* Дослідницька діяльність учнів з хімії в загальноосвітніх навчальних закладах / Андрій Грабовий // Рідна шк. – 2014. – № 7. – С. 52–57.

78. *Граник Г. Г.* Учитель – учебник и школьники / Г. Г. Граник. – Москва : Знание, 1977. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия «Педагогика и психология» ; № 6).

79. *Гриньова М. В.* Теоретико-методичні основи формування саморегуляції навчальної діяльності школярів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Гриньова Марина Вікторівна ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 1998. – 361 с.

80. *Грицай Н. Б.* Теорія і практика методичної підготовки майбутніх учителів біології : [монографія] / Н. Б. Грицай. – Рівне : О. Зень, 2016. – 440 с.

81. *Губачов О.* Дидактичне забезпечення формування і вибору учнями основної школи варіативного компонента змісту особистісно орієнтованого допрофільного навчання / Олександр Губачов // Рідна шк. – 2008. – № 5. – С. 13–16.

82. *Гуцан Л. А.* Ефективні технології професійної орієнтації старшокласників в умовах профільного навчання / Л. А. Гуцан // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 р. / [за ред.: О. В. Сухомлинської та ін.]. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 3. – С. 202–205.

83. *Гуцан Л. А.* Особливості організації профільного навчання і професійної підготовки учнівської молоді в умовах освітнього округу / Л. А. Гуцан // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 р. / [за ред. О. В. Сухомлинської та ін.]. – Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 4. – С. 338–342.

84. *Давыдов В. В.* Проблемы развивающего обучения : [учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений] / В. В. Давыдов. – Москва : Академия, 2004. – 228 с.

85. *Даниленко Л. І.* Соціально-педагогічні умови ефективного управління загальноосвітньою школою : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Даниленко Лідія Іванівна ; УДПУ ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 1994. – 215, [1] с.

86. *Данилов М. А.* О повышении сознательности учащихся в обучении : [сб. ст.] / [под ред. М. А. Данилова]. – Москва : АПН РСФСР, 1957. – 127, [1] с.

87. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти* // Інформ. зб. МОН України. – 2004. – № 1/2. – С. 5–60.

88. *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти* : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1392 // Інформ. зб. та коментарі МОНмолодьспорту України. – 2012. – № 4/5. – С. 3–25.

89. *Дидактика современного учебного предмета* : [сб. науч. тр.] / [под ред. И. М. Осмоловской ; сост. Н. В. Мунина]. – Москва : ИТИП, 2006. – 336 с.

90. *Дидактика современной школы* / [под. ред. В. А. Онищука]. – Київ : Рад. шк., 1988. – 189, [3] с.

91. *Дидактичні засади диференціації навчання в основній школі* : [монографія] / [авт. кол.: В. І. Кизенко, Г. О. Васківська, С. П. Бондар й ін.]; за наук. ред. В. І. Кизенка. – Київ : Пед. думка, 2012. – 216 с.

92. *Дидактичні засади формування навчальних профілів* : посібник / [авт. кол.: В. І. Кизенко, О. К. Корсакова, Л. А. Липова та ін.]; за наук. ред. В. І. Кизенка. – Київ : Пед. думка, 2010. – 132 с.

93. *Дорофеева Е. В.* Дидактические условия и критерии развития творческого потенциала студентов на факультативных занятиях по предметам гуманитарного цикла : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дорофеева Елена Вениаминовна ; Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2006. – 312 с.

94. *Дусавицький О.* Психолого-педагогічні передумови побудови основної школи в системі розвивального навчання / *О. Дусавицький // Директор шк. Україна.* – 2003. – № 4. – С. 90–94.

95. *Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремень ; чл. редкол.: І. Д. Бех, Н. М. Бібік, В. Ю. Биков, В. І. Бондар, М. Б. Євтух, І. А. Зязюн [та ін.].* – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1036, [2] с.

96. *Есипов Б. П.* Содержание образования в советской школе / *Б. П. Есипов // Педагогика : учеб. пособие для студентов высш. пед. ин-тов / Н. И. Болдырев, Н. К. Гончаров, Б. П. Есипов, Ф. Ф. Королев.* – Москва, 1968. – С. 102–244.

97. *Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : наук.-метод. посіб. / Ін-т педагогіки АПН України, Наук.-метод. центр серед. освіти, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Хортиц. навч.-реабілітац. багатопроф. центр ; наук. ред. І. Г. Єрмаков.* – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.

98. *Забранський В. Я.* Система уроків при диференційованому навчанні / *В. Я. Забранський // Рідна шк.* – 1991. – № 2. – С. 39–40.

99. *Загвязинский В. И.* Теория обучения: современная интерпретация : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / *В. И. Загвязинский.* – Москва : Академия, 2008. – 192 с.

100. *Зайцев М.* Криза антропоцентризму і проблема людської індивідуальності / *М. Зайцев // Філософсько-антропологічні студії'2013: Визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання : зб. наук. праць.* – Київ : Стилос, 2013. – С. 209–215.

101. *Закатнов Д. О.* Організаційно-педагогічні умови здійснення профорієнтаційної роботи з школярами в умовах профільного навчання / *Д. О. Закатнов // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць.* – Київ, 2005. – Вип. 8, кн. 2. – С. 41–44.

102. *Закатнов Д. О.* Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання / Д. О. Закатнов // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Київ ; Житомир, 2004. – Кн. 2. – С. 67–72.

103. *Законодавство* України у сфері освіти та професійного навчання / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти / [упоряд.: Б. Г. Чижевський, В. П. Головінов, Є. В. Красняков, М. М. Шевченко]. – Київ : Парламент. вид-во, 2013. – 376 с.

104. *Замаскіна П.* Диференціація як провідний принцип допрофільної підготовки учнів основної школи / Людмила Липова, Михайло Войцехівський, Поліна Замаскіна // Рідна шк. – 2011. – № 1. – С. 56–60.

105. *Замаскіна П. І.* Організація допрофільної підготовки учнів основної школи / П. І. Замаскіна // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2009. – № 1. – С. 84–92.

106. *Замаскіна П. І.* Проблема вибору профілю навчання на етапі допрофільної підготовки / П. І. Замаскіна // Вісн. післядиплом. освіти : зб. наук. праць / ред. В. Олійник ; Ун-т менеджменту освіти АПН України, Асоціація безперерв. освіти дорослих. – Київ, 2009. – Т. 13, ч. 1. – С. 42–48.

107. *Занков Л. В.* Обучение и развитие (экспериментально-педагогические труды) : избр. пед. тр. / Л. В. Занков / [сост.: М. В. Зверева, Н. К. Индик]. – Москва : Просвещение, 1990. – 116 с.

108. *Збірник* навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання, рекомендованих для використання в загальноосвітніх навчальних закладах / [упоряд.: В. В. Курсон, С. С. Фіцайло, С. П. Яценко]. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 288 с.

109. *Зверев И. Д.* Методы обучения в современной школе / И. Д. Зверев // Нар. образование. – 1976. – № 3. – С. 10–15.

110. *Зеленська Л. І.* Теоретичні та методичні основи створення і впровадження засобів навчання географії (регіональний компонент) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (географія)» / Зеленська Любов Іванівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2000. – 32 с.

111. *Зимняя И. А.* Научно-исследовательская работа: методология, теория, практика, организация и проведение / И. А. Зимняя. – Москва : МНП, 1999. – 27 с.

112. *Зорина Л. Я.* Дидактические основы формирования системности знаний старшеклассников / Л. Я. Зорина. – Москва : Просвещение, 1978. – 128 с.

113. *Иванова Е. О.* Вариативность как свойство личностно ориентированного содержания образования / Е. О. Иванова // Модернизация современного образования: теория и практика : [сб. науч. тр.] ; [под ред. И. М. Осмоловской ; сост.: Л. Б. Прокофьева, Г. А. Воронина]. – Москва : ИТиИП РАО, 2004. – С. 189–198.

114. *Иванова Е. О.* Вариативность содержания как сущностная характеристика современного образования / Е. О. Иванова // Дидактика современного учебного предмета : [сб. науч. тр.] / [под ред. И. М. Осмоловской; сост. Н. В. Мунина]. – Москва : ИТиП, 2006. – С. 5–10.

115. *Иванова Е. О.* Способы фиксации вариативного содержания образования в целях оценки качества образования [Электронный ресурс] / Иванова Е. О. – Режим доступа: http://xn--c1aym9b.xn--p1ai/images/9/95/%D0%95.%D0%9E._%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf. – Дата звернення 26.07.2017. – Назва з екрана.

116. *Исаев Д. С.* Об организации практикумов исследовательского характера / Д. С. Исаев // Химия в шк. – 2001. – № 9. – С. 53–58.

117. *Исаев И. Ф.* Развитие творческого потенциала старшеклассников как дидактический ориентир вариатив-

ного содержания углубленного изучения учебного предмета / И. Ф. Исаев, Г. В. Макотрова // Дидактика современного учебного предмета : [сб. науч. тр.] / [под ред. И. М. Осмоловской; сост. Н. В. Мунина]. – Москва : ИТИП, 2006. – С. 10–15.

118. *Іванюк І. В.* Формування профільно орієнтованого цілісного освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Іванюк Інна Володимирівна ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ, 2017. – 242 с.

119. *Інформаційний збірник* Міністерства освіти і науки України / М-во освіти і науки України, Вид-во «Педагогічна преса». – Київ : Пед. преса, 2003. – № 10. – 32 с.

120. *Інформаційний збірник* Міністерства освіти і науки України / М-во освіти і науки України, Вид-во «Педагогічна преса». – Київ : Пед. преса, 2004. – № 6. – 32 с.

121. *Інформаційний збірник* Міністерства освіти і науки України / М-во освіти і науки України, Вид-во «Педагогічна преса». – Київ : Пед. преса, 2008. – № 19/20/21. – 96 с.

122. *Інформаційний збірник та коментарі* Міністерства освіти і науки України : єдине офіц. вид. М-ва освіти і науки України / [М-во освіти і науки України, ДІВП «Вид-во «Педагогічна преса»]. – Київ : Пед. преса, 2017. – № 1. – 95, [1] с.

123. *Інформаційний збірник та коментарі* Міністерства освіти і науки України : єдине офіц. вид. М-ва освіти і науки України / [М-во освіти і науки України, ДІВП «Вид-во «Педагогічна преса»]. – Київ : Пед. преса, 2017. – № 7. – 96 с.

124. *Калініна Л. М.* Інформаційне управління загальноосвітнім навчальним закладом : [монографія] / Л. М. Калініна ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : Інформавтодор, 2008. – 468 с.

125. *Калмыкова З. И.* Продуктивное мышление как основа обучаемости : [монография] / З. И. Калмыкова ; НИИ общ. и пед. психологии АПН СССР. – Москва : Педагогика, 1981. – 200 с.

126. *Калмыкова З. И.* Развитие продуктивного мышления школьников : автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Калмыкова Зинаида Ильинична. – Москва, 1975. – 41 с.

127. *Карамушка Л. М.* Психологічні основи управління закладами середньої освіти : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05 / Карамушка Людмила Миколаївна ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2000. – 481 арк. + 159 арк. дод.

128. *Карамушка Л. М.* Психологія управління закладами середньої освіти : [монографія] / Л. М. Карамушка. – Київ : Ніка-Центр, 2000. – 332 с.

129. *Кедров Б. М.* Предмет и взаимосвязь естественных наук / Б. М. Кедров. – Москва : Наука, 1967. – 411, [1] с.

130. *Кизенко В.* Варіативний компонент змісту освіти старшої школи як важливий складник системи неперервної професійної освіти / Василь Кизенко // Дидактика: теорія і практика : [зб. наук. праць] / [за наук. ред. Г. О. Васьківської]. – Київ, 2016. – С. 58–64.

131. *Кизенко В.* Варіативний компонент змісту освіти у старшій школі: педагогічні засоби впровадження / Юрій Мальований, Василь Кизенко // Дидактика: теорія і практика : [зб. наук. праць] / [за наук. ред. Г. О. Васьківської]. – Київ, 2015. – С. 63–67.

132. *Кизенко В.* Дидактичні вимоги до створення типових навчальних програм для профільного навчання у старшій школі / Василь Кизенко // Освіта і упр. – 2005. – Т. 8, № 1. – С. 95–99.

133. *Кизенко В.* Дидактичні засади організації шкільного факультативного навчання / Василь Кизенко // Освіта і упр. – 2003. – Т. 6, № 2. – С. 117–124.

134. *Кизенко В. И.* Курсы по выбору в структуре профильного обучения в старшей школе Украины / В. И. Кизенко // Инновации в образовании. – 2007. – № 1. – С. 25–28.

135. *Кизенко В. І.* Варіативна складова змісту освіти в контексті диференціації навчання / В. І. Кизенко // Онов-

лення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць : наук. зап. Рівн. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне, 2014. – Вип. 9. – С. 27–31.

136. *Кизенко В. І.* Варіативний компонент змісту освіти в старшій школі : посіб. для вчителів, керівників загальноосвіт. навч. закл., працівників органів освіти, аспірантів і студентів / Василь Іванович Кизенко ; АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2007. – 133 с.

137. *Кизенко В. І.* Варіативний освітній компонент у сільській школі / В. І. Кизенко, Ю. І. Мальований // Освітня система сільського регіону: проблеми та перспективи розвитку : [зб. наук. праць] / [уклад.: Н. І. Клокар, М. С. Солодуха]. – Київ, 2000. – С. 118–120.

138. *Кизенко В. І.* Відбір змісту освіти для старшої школи й відображення його у програмах і підручниках / В. І. Кизенко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / Ін-т педагогіки АПН України ; [редкол.: Топузов О. М. (голов. ред.), Гуржій А. М. та ін.]. – Київ : Пед. думка, 2015. – Вип. 15, ч. 1. – С. 276–288.

139. *Кизенко В. І.* Дидактичні орієнтири конструювання змісту курсів за вибором для учнів старшої школи / В. І. Кизенко // Дидактика: теорія і практика : [зб. наук. праць] / [за наук. ред. Г. О. Васьківської ; упоряд. С. В. Косянчука]. – Київ : Пед. думка, 2014. – С. 14–21.

140. *Кизенко В. І.* Дидактичні принципи формування варіативного освітнього компонента в старшій школі / В. І. Кизенко // Зміст і технології шкільної освіти : [матеріали звіт. наук. конф., 26–28 берез. 2001 р.] / АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ, 2002. – Ч. 1. – С. 24–25.

141. *Кизенко В. І.* Запровадження профільного навчання в старшій школі : текст невіголош. виступу / В. І. Кизенко // Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання : матеріали парламент. слухань у Верховній Раді України, 9 черв. 2010 р. / Верховна Рада України, Комітет з питань науки і освіти ;

[редкол.: Луцький М. Г., Табачник Д. В., Кремень В. Г. та ін.]. – Київ : Парламент. вид-во, 2010. – С. 87–89.

142. *Кизенко В. І.* Інноваційний підхід до професійного самовизначення старшокласників в аспекті постнекласичної методології / Василь Іванович Кизенко // Теоретико-методичні засади системи професійного самовизначення особистості в умовах регіону : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 8 квіт. 2016 р. / [за заг. ред. І. М. Бобер ; наук. ред. А. П. Самодрин]. – Кременчук, 2016. – С. 12–14.

143. *Кизенко В. І.* Концепція фундаменталізації змісту освіти у старшій школі в умовах профільного навчання / Г. О. Васьківська, О. В. Барановська, Н. В. Захарчук, В. І. Кизенко, С. В. Косянчук, Л. А. Липова, С. Е. Трубачева // Дидактика: теорія і практика : [зб. наук. праць] / [за наук. ред. Г. О. Васьківської ; упоряд. С. В. Косянчука] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки, Від-ня заг. середньої освіти. – Київ, 2015. – С. 5–23.

144. *Кизенко В. І.* Методи навчання на факультативних заняттях з біології / В. І. Кизенко, Ю. І. Мальований // Імідж сучас. педагога. – 2001. – № 1. – С. 7–8.

145. *Кизенко В. І.* Особливості відбору змісту освіти для основної школи і відображення його у навчальних програмах і підручниках / В. І. Кизенко // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / НАПН України, Ін-т педагогіки ; [редкол.: А. М. Гуржій (голов. ред.), О. М. Топузов та ін.]. – Київ : Пед. думка, 2012. – Вип. 12. – С. 112–118.

146. *Кизенко В. І.* Особливості застосування методів навчання на факультативних заняттях / В. І. Кизенко, Ю. І. Мальований // Біологія і хімія в шк. – 2002. – № 5. – С. 6–13.

147. *Кизенко В. І.* Особливості моделювання профілю навчання як засобу підвищення ефективності профілізації старшої школи [Features simulation profile training as a way to improve the efficiency of profiling high school] / Кизенко В. І. // Науч. труды SWorld. – 2015. – Вып. 3, т. 6 : Педагогика, психология и социология. – С. 26–32.

148. *Кизенко В. І.* Педагогічна сутність основних понять профільного навчання / В. І. Кизенко // Підруч. для директора. – 2003. – № 11/12. – С. 42–45.

149. *Кизенко В. І.* Педагогічні умови формування змісту профільного навчання у старшій школі / В. І. Кизенко // Зміст і технології шкільної освіти : матеріали звіт. наук. конф., 3–4 квіт. 2006 р. / АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2006. – С. 13–14.

150. *Кизенко В. І.* Постнекласична методологія проф-орієнтаційної діяльності в умовах профільного навчання / Кизенко Василь Іванович // Укр. пед. журн. – 2016. – № 1. – С. 94–108.

151. *Кизенко В. І.* Проблема факультативного навчання у 5–6-х класах загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Кизенко Василь Іванович ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 1995. – 179 с.

152. *Кизенко В. І.* Система підготовки вчителя до проведення факультативних занять / В. І. Кизенко // Біологія і хімія в сучас. шк. – 2012. – № 5. – С. 23–28.

153. *Кизенко В. І.* Спеціальні курси в структурі профільного навчання / В. І. Кизенко // Профільне навчання: теорія і практика : зб. наук. праць за матеріалами методол. семінару АПН України / АПН України, Від-ня дидактики, методики та інформ. технологій в освіті, Ін-т педагогіки ; ред. кол.: О. Я. Савченко [та ін.]. – Київ, 2006. – С. 129–131.

154. *Кизенко В. І.* Стан і перспективи розвитку вмінь діалогічного спілкування старшокласників засобами сучасного підручника / В. І. Кизенко, О. Є. Васківська // Проблеми сучасного підручника / Ін-т педагогіки Нац. акад. пед. наук України ; [голов. ред. О. М. Топузов ; наук. ред. Гуржій А. М. ; відп. секр. В. Ю. Кришмарел ; редкол.: М. В. Головка та ін.]. – Київ, 2017. – Вип. 18. – С. 5–13.

155. *Кизенко В. І.* Структурно-функціональна модель варіативного компонента змісту освіти старшої школи / В. І. Кизенко // Анотовані результати науково-дослідної

роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік / НАПН України, Ін-т педагогіки. – Київ, 2016. – С. 96–97.

156. *Кизенко В. І.* Умови реалізації допрофільної підготовки в межах вітчизняного загальноосвітнього закладу / Wasilij Iwanowicz Kiżenko // Wschodnie partnerswo – 2015 : materialy XI Miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji. – Przemyśl, 2015. – Vol. 2 : Pedagogiczne nauki. Histori. Filozofia. Filologiczne nauki. Psychologia i socjologia. Nauka i studia. – S. 12–15.

157. *Кизенко В. І.* Упровадження допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів : метод. рек. / [В. І. Кизенко, Т. К. Полонська, Г. А. Лашевська] // Інформ. зб. МОН України. – 2008. – № 19/21. – С. 3–9.

158. *Кизенко В. І.* Факультативи як засіб самовизначення особистості учня / В. І. Кизенко // Гуманізація процесу навчання в школі : [навч. посіб.] / [авт. кол.: С. П. Бондар, Ю. І. Мальований, Л. Л. Момот, В. І. Кизенко, О. М. Топузов та ін.] ; [за ред. С. П. Бондар]. – 2-ге вид., допов. – Київ : Стило, 2001. – С. 31–50.

159. *Кизенко В. І.* Формування в учнів уявлень про основні сфери довкілля / В. І. Кизенко // Педагогічні засади формування гуманістичних цінностей природничої освіти, її спрямованості на розвиток особистості. Десяті Каришинські читання : міжнар. наук.-практ конф., 29–30 трав. 2003 р. : зб. наук. праць / Наук.-метод. центр вищ. освіти М-ва освіти і науки України, Ін-т педагогіки АПН України, Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; голов. ред. В. О. Пащенко ; редкол.: А. М. Бойко [та ін.]. – Полтава : АСМІ, 2003. – С. 316–318.

160. *Кизенко В. І.* Формування і реалізація варіативного компонента змісту освіти старшої школи: недоліки і помилки / В. І. Кизенко // Анотовані результати науководослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2015 рік : зб. наук. праць / НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ : Пед. думка, 2015. – С. 145–146.

161. *Кизенко В. І.* Шкільний освітній компонент: сутність, функції, реалізація / В. І. Кизенко, Ю. І. Мальований, Е. М. Соф'янець ; АПН України, Ін-т педагогіки. – Донецьк : КІТІС, 1999. – 72 с.

162. *Кизенко В.* Особливості реалізації інноваційної моделі розвитку культурно-мовних і морально-громадянських цінностей учнів / Василь Кизенко, Михайло Савченко // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2014. – № 5/6. – С. 56–60.

163. *Кизенко В.* Профільне навчання в обласному багатопрофільному ліцеї Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: з досвіду організації / Василь Кизенко, Світлана Петренко // Освіта і упр. – 2004. – Т. 7, № 1. – С. 158–164.

164. *Кизенко В.* Розширення сфери міжособистісного спілкування на факультативних заняттях як умова розвитку творчого потенціалу учнів / Василь Кизенко // Наукові записки. Серія: Педагогічні науки : зб. наук. праць / Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2013. – Вип. 123, т. 2. – С. 149–152.

165. *Кизенко В.* Технологічний підхід до реалізації профільного навчання: психодидактичний ракурс / Василь Кизенко // FOLIA COMENIANA : Вісн. Пол.-укр. наук.-дослід. лабораторії психодидактики ім. Я.-А. Коменського / гол. ред. Осадченко І. І. – Умань, 2017. – С. 42–45.

166. *Кизенко В.* Факультативні курси в структурі профільного навчання / Василь Кизенко // Освіта і упр. – 2006. – Т. 9, № 3/4. – С. 161–167.

167. *Кизенко В.* Формування змісту курсів за вибором для допрофільної підготовки і профільного навчання: дидактичні принципи і функції, специфіка реалізації / Василь Кизенко // Дидактика: теорія і практика : [зб. наук. праць] / [за наук. ред. Г. О. Васьківської]. – Київ, 2017. – С. 67–76.

168. *Кизенко В.* Формування і реалізація профільного навчання у старшій школі / Василь Кизенко // Освіта і упр. – 2004. – Т. 7, № 3/4. – С. 138–148.

169. *Кириллова Г. Д.* Совершенствование урока как целостной системы : учеб. пособие для пед. ин-тов / Г. Д. Кириллова. – Ленинград : ЛГПИ, 1983. – 76 с.

170. *Кирсанов А. А.* Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема : [монография] / А. А. Кирсанов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – 224 с.

171. *Кисельов М.* Екологія та сучасний філософсько-антропологічний дискурс / Микола Кисельов // Філософсько-антропологічні студії'2013: Визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання : зб. наук. праць. – Київ : Стилос, 2013. – С. 79–88.

172. *Кисельова О.* Етичний вимір громадянського суспільства / Оксана Кисельова // Цінності громадянського суспільства і моральний вибір / Міжнар. фонд «Відродження» [та ін.]. – Київ : Етна-1, 2006. – С. 152–157.

173. *Кізіма В.* Постнекласична методологія та постнекласична освіта / В. Кізіма // Наукові і освітніанські методології та практики : [монографія] / НАН України [та ін.]; [редкол.: В. П. Андрущенко, В. А. Рижко (голов. ред.), С. Б. Кримський та ін.]. – Київ, 2003. – С. 149–176.

174. *Климов Е. А.* Как выбрать профессию : кн. для учащихся ст. кл. сред. шк. / Е. А. Климов. – 2-е изд. доп. и обраб. – Москва : Просвещение, 1984. – 160 с.

175. *Ков'язіна О. П.* Диференціація змісту освіти в старшій школі США у 80-ті роки / О. П. Ков'язіна // Педагогіка : респ. наук.-метод. зб. / [редкол.: М. Д. Ярмаченко (відп. ред.) та ін.]; Н.-д. ін-т педагогіки УРСР. – Київ, 1991. – Вип. 30. – С. 94–102.

176. *Концептуальні виміри екологічної свідомості* : [монографія] / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач, А. В. Толстоухов [та ін.]; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди, Благод. орг. «Центр практичної філософії». – Київ : ПАРАПАН, 2003. – 312 с.

177. *Концепція* Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 рр. [Електронний ресурс] : схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07. 2006 р. №396-р // Верховна Рада України : офіц. вебпортал. – Текст. дані. – Київ, 2006. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/396-2006-%D1%80>. – Назва з екрана. – Дата звернення: 26.07.2017.

178. *Концепція* профільного навчання в старшій школі / [уклад.: Л. Д. Березівська, Н. М. Бібік, М. І. Бурда, Л. І. Денисенко, Г. С. Єгоров та ін.] // Інформ. зб. МОН України. – 2003. – № 24. – С. 3–15.

179. *Концепція* профільного навчання в старшій школі [Електронний ресурс] : затв. наказом МОН України від 21.10. 2013 р. № 1456 // Ліга закон : гл. прав. портал України. – Текст. дані. – Київ, 2013. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS21806.html. – Назва з екрана. – Дата звернення: 26.07.2017.

180. *Концепція* середньої загальноосвітньої школи України // Інформ. зб. МОН України. – 1992. – № 4. – С. 4–29.

181. *Корнеев В. П.* Проблемный подход на факультативных занятиях – важнейшее средство формирования познавательных интересов / В. П. Корнеев // Пути совершенствования методики факультативных занятий. – Москва, 1976. – С. 31–33.

182. *Корошенко М.* Ефект мультимедіа / Максим Корошенко // Освіта України. – 2012. – 4 черв. (№ 23). – С. 6.

183. *Корсакова О. К.* Зміст сучасної шкільної освіти: дидактичний аспект : посібник / О. К. Корсакова, С. Е. Трубачева ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : ФАДА, ЛТД, 2003. – 56 с.

184. *Коршевнюк Т. В.* Молекулярні основи життя : навч. програма факультат. курсу для 10 кл. ЗНЗ / Т. В. Коршевнюк. – Київ, 2005. – 13 с.

185. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко. – Київ : Рад. шк., 1989. – 608 с.

186. *Косянчук С.* Аксіологічний підхід до формування змісту профільного навчання як нагальна потреба і важлива складова стратегії освіти / Сергій Косянчук // *Дидактика: теорія і практика* : зб. наук. праць / [за наук. ред. Г. О. Васьківської]; Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ, 2015. – С. 67–71.

187. *Косянчук С. В.* Формування у старшокласників ціннісно-смыслових орієнтацій у процесі навчання предметів гуманітарного циклу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Косянчук Сергій Володимирович ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ, 2015. – 336 с.

188. *Кравченко Т.* Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : [монографія] / Тамара Кравченко ; Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ : Фенікс, 2009. – 416 с.

189. *Кравчук О. П.* Дидактичні засади практично-дослідної діяльності учнів основної школи у процесі вивчення природничих предметів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.09 «Теорія навчання» / Кравчук Ольга Павлівна ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2011. – 20 с.

190. *Краевский В. В.* Научное исследование в педагогике и современность / В. В. Краевский // *Педагогика*. – 2005. – № 2. – С. 13–20.

191. *Краевский В. В.* Основы обучения: дидактика и методика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, А. В. Хуторской. – 2-е изд., стереотип. – Москва : Академия, 2007. – 352 с. – (Высшее профессиональное образование).

192. *Краевский В. В.* Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. В. Краевский, А. В. Хуторской // *Педагогика*. – 2003. – № 2. – С. 3–10.

193. *Краевский В. В.* Проблемы научного обоснования обучения : методол. анализ / В. В. Краевский. – Москва : Педагогика, 1977. – 264 с.

194. *Краевский В. В.* Процессы обучения и его закономерности / В. В. Краевский, И. Я. Лернер // *Дидактика средней школы : некоторые проблемы совр. дидактики* / под ред. М. Н. Скаткина. – Москва, 1982. – С. 129–180.

195. *Краткий психологический словарь* / [сост. Л. А. Карпенко]; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Москва : Политиздат, 1985. – 431, [1] с.

196. *Краткий словарь по философии : более 1000 статей* / [авт.-сост. Н. Н. Рогалевич]. – Минск : Харвест, 2008. – 832 с.

197. *Кремень В. Г. Інноваційність і освіта / Василь Григорович Кремень // Моделі розвитку сучасної української школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Черкаси-Сахнівка, 11–13 жовт. 2006 р. / АПН України, Ін-т педагогіки АПН України ; [редкол.: Н. М. Бібік та ін.]. – Київ : СПД Богданова А. М., 2007. – С. 9–14.*

198. *Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) : [монографія] / В. Г. Кремень. – Київ : Грамота, 2003. – 216 с.*

199. *Кремень В. Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін : [доп. на заг. зборах НАПН України, 30 жовт. 2014 р.] / Кремень Василь Григорович // Укр. пед. журн. – 2015. – № 1. – С. 8–15.*

200. *Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : [монографія] / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн ; [ред. Бартош С. В.]. – Київ : Пед. думка, 2012. – 366, [1] с.*

201. *Кремень В. Г. Філософія національної ідеї : Людина. Освіта. Соціум / Василь Григорович Кремень. – Київ : Грамота, 2007. – 576 с.*

202. *Кремень В. Г. Якою має бути сучасна школа? / В. Г. Кремень // Справи сімейні. – 2016. – № 8. – С. 16–18.*

203. *Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии / В. А. Крутецкий. – Москва : Просвещение, 1972. – 255, [1] с.*

204. *Кузь В. Г. Нова українська школа за Концепцією розвитку освіти на період 2015–2025 роки / В. Г. Кузь // Педагогіка і психологія. – 2017. – № 1. – С. 21–26.*

205. *Курдуманова О. И. Достижение вариативности школьного образования через использование системы био-*

лого-химических практикумов / О. И. Курдуманова, И. Б. Терлеева, Л. А. Жарких, Е. А. Алехина // Модернизация современного образования: теория и практика : [сб. науч. тр.] / [под ред. И. М. Осмоловской ; сост.: Л. Б. Прокофьева, Г. А. Воронина. – Москва : ИТиИП РАО, 2004. – С. 199–203.

206. *Курси за вибором з географії : зміст і метод. рек.* / [уклад. Т. Г. Назаренко]. – Харків : Вид. група «Основа», 2011. – 112 с.

207. *Кухарчук А. М.* Психодиагностика в профессиональном самоопределении учащихся : пособие [для клас. рук., психологов, соц. педагогов общеобразоват. шк.] / А. М. Кухарчук, Е. Л. Седова, В. В. Лях. – Минск : Беларус. наука, 2000. – 327, [1] с.

208. *Кучерявий О. Г.* Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти : [навч. посіб.] / О. Г. Кучерявий. – Київ : Слово, 2014. – 440 с.

209. *Лавриченко Н. М.* Проблеми гуманістичного спрямування шкільної соціалізації: педагогічні роздуми і нотатки / Н. М. Лавриченко. – Київ : Інсайт-плюс, 2006. – 279, [1] с.

210. *Левчук Н. В.* Систематизація екологічних знань та вмінь старшокласників на факультативних заняттях : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; 13.00.02 / Левчук Наталія Василівна ; АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ, 1996. – 189 с.

211. *Леднев В. С.* Содержание образования: сущность, структура, перспективы / В. С. Леднев. – Москва : Высш. шк., 1991. – 224 с.

212. *Леонтьев А. А.* Основы общей психологии / А. А. Леонтьев. – Москва : Политиздат, 1976. – 304 с.

213. *Лернер И. Я.* Дидактические основы методов обучения / И. Я. Лернер. – Москва : Педагогика, 1981. – 186 с.

214. *Лернер И. Я.* Качества знаний учащихся, какими они должны быть? / И. Я. Лернер. – Москва : Знание, 1978. – 47, [1] с.

215. *Лернер И. Я.* Познавательные задачи в обучении истории / И. Я. Лернер. – Москва : Просвещение, 1968. – 94 с.

216. *Лернер И. Я.* Проблемное обучение / И. Я. Лернер. – Москва : Знание, 1974. – 64 с.

217. *Лернер И. Я.* Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – Москва : Знание, 1980. – 96 с.

218. *Лернер И. Я.* Пути совершенствования методов обучения / И. Я. Лернер // Нар. образование. – 1969. – № 6 (приложение).

219. *Лернер И. Я.* Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории / И. Я. Лернер. – Москва : Просвещение, 1982. – 191 с.

220. *Лернер И. Я.* Соотношение общепедагогических и частнопредметных методов обучения / И. Я. Лернер // Новые исследования в педагогических науках : [сб. науч. тр.] / АПН СССР. – Москва, 1978. – № 2. – С. 17–21.

221. *Лерш Ф.* Про нігілізм / Філіп Лерш // Гуманістична психологія : в 3 т. : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Наук. т-во ім. Т. Шевченка у США, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; упоряд., наук. ред. Р. Трач ; пер. з англ., нім.: О. Семотюк, О. Комісарова, Г. О. Балл. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – Т. 2: Психологія і духовність (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології). – С. 49–54.

222. *Липова Л. А.* Відбір змісту освіти на етапі допрофільної підготовки учнів [Електронний ресурс] / Л. А. Липова, С. М. Мартиненко. – Режим доступу: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=KU835n4AAAAJ&citation_for_view=KU835n4AAAAJ:NhqRSUpF_l8C. – Назва з екрана. – Дата звернення 26.07.2017.

223. *Липова Л.* Спецкурси як важлива складова змісту профільного навчання / Л. Липова, В. Малишев, П. Замаскіна // Рідна шк. – 2007. – № 1. – С. 13–15.

224. *Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів : навч.-метод. посіб. / В. Г. Редько, Т. К. Полонська, Н. П. Ба-*

сай [та ін.] / [за наук. ред. В. Г. Редька]. – Київ : Пед. думка, 2013. – 360 с.

225. *Логвинов И. И.* Дидактика: история и современные проблемы / И. И. Логвинов. – 3-е изд. – Москва : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2007. – 205, [3] с. – (Педагогическое образование).

226. *Логвинов И. И.* Основы дидактики : учеб.-метод. пособие / И. И. Логвинов. – Москва : МПСИ, 2005. – 144 с.

227. *Локшина О.* Профільна школа в зарубіжжі: стан і тенденції розвитку / О. Локшина // Упр. освітою. – 2004. – Січ. (№ 1). – С. 8–11.

228. *Лузан М. В.* Сучасний стан проблеми формування професійного ідеалу старшокласників у процесі технологічної освіти / М. В. Лузан // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. : (за результатами н.-д. роботи Ін-ту проблем виховання НАПН України у 2010 р.) / [за ред. І. Д. Бега та ін.]. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 1. – С. 197–199.

229. *Ляшенко О. І.* Профільне навчання: концептуальні підходи до реалізації в українській школі / О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2014. – № 4. – С. 30–35.

230. *Ляшенко О. І.* Стратегічні пріоритети розвитку загальноосвітньої школи України / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2016. – № 4. – С. 5–10.

231. *Мазуркевич О. Р.* Метод і творчість. Удосконалення методів вивчення художньої літератури в процесі їх розвитку і творчого застосування / О. Р. Мазуркевич. – Київ : Рад. шк., 1973. – 255, [1] с.

232. *Малафійк І. В.* Дидактика : [навч. посіб.] / І. В. Малафійк. – Київ : Кондор, 2005. – 398 с.

233. *Малафійк І. В.* Дидактика новітньої школи : навч. посіб. / І. В. Малафійк. – Київ : Слово, 2015. – 632 с.

234. *Малахов В. А.* Проблема обґрунтування етичних норм і цінностей в контексті культури: трансформація і

межі онтологічного підходу / Віктор Аронович Малахов // Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування / [Т. Г. Аболіна, А. М. Єрмоленко, О. О. Кисельова, В. А. Малахов]. – Київ : Стило, 1997. – С. 66–104.

235. *Мальований Ю.* З поглядом у майбутнє / Юрій Мальований // Освіта. – 2016. – 20–27 лип. (№ 29/30). – С. 2.

236. *Мальований Ю. І.* Концептуальні підходи до формування зовнішньої структури змісту профільного навчання / Мальований Юрій Іванович // Укр. пед. журн. – 2015. – № 1. – С. 77–84.

237. *Мальований Ю. І.* Курси за вибором у змісті профілю навчання / Ю. І. Мальований, В. І. Кизенко // Педагогічна і психологічна науки в Україні : [зб. наук. праць] : [в 5 т.]. / Нац. акад. пед. наук України ; [ред. рада: Кремень В. Г. (голова), Мадзігон В. М. (заст. голови), Луговий В. І. (заст. голови) та ін.]. – Київ : Пед. думка, 2012. – Т. 3 : Загальна середня освіта. – С. 218–225.

238. *Мальований Ю.* Управлінсько-дидактичні засади формування і реалізації шкільного освітнього компонента / Юрій Мальований, Василь Кизенко // Освіта і упр. – 1999. – Т. 3, № 3. – С. 131–136.

239. *Мальований Ю.* Щоби 12-річна школа була успішною / Юрій Мальований // Освіта. – 2015. – 17–24 черв. (№ 26/27). – С. 6.

240. *Мальований Ю.* Яка 12-річна школа нам потрібна? / Юрій Мальований // Освіта. – 2015. – 20–27 трав. (№ 22/23). – С. 4.

241. *Маркушевич А. И.* О соотношении науки и учебного предмета / А. И. Маркушевич // Сов. педагогика. – 1965. – № 7. – С. 20–27.

242. *Маркушевич А. И.* Содержание образования в средней школе / А. И. Маркушевич // Сов. педагогика. – 1961. – № 11. – С. 28–33.

243. *Марченко О. В.* Навчально-дослідницька діяльність учнів : [навч. метод. посіб.] / О. В. Марченко. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. – 140 с.

244. *Матюшкин А. М.* Проблемные ситуации в мышлении и обучении : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01 / Матюшкин Алексей Михайлович. – Москва, 1973. – 369 с.

245. *Матюшкин А. М.* Теоретические вопросы проблемного обучения / А. М. Матюшкин // Сов. педагогика. – 1971. – № 7. – С. 38–47.

246. *Махмутов М. И.* Организация проблемного обучения в школе : кн. для учителя / М. И. Махмутов. – Москва : Просвещение, 1977. – 240 с.

247. *Махмутов М. И.* Проблемное обучение: основные вопросы теории : учеб. пособие / Мирза Исмаилович Махмутов. – Москва : Педагогика, 1975. – 368 с.

248. *Махмутов М. И.* Современный урок / М. И. Махмутов. – Москва : Педагогика, 1985. – 184 с.

249. *Машбиц Е. И.* Психологические основы управления учебной деятельностью / Ефим Израилевич Машбиц. – Киев : Вища шк., 1987. – 224 с.

250. *Мельник А. А.* Факультативные занятия как средство реализации принципа региональности в обучении химии : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Мельник Анатолий Алексеевич ; Рос. гос. пед. ун-т им. А. И. Герцена. – Санкт-Петербург, 2002. – 152 с.

251. *Мельник О. В.* Рамкова система професійної орієнтації «знаю – вмю – дію» як основа синтезу діяльнісного, особистісного та компетентнісного підходів / О. В. Мельник // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 р. / [за ред. О. В. Сухомлинської та ін.]. – Івано-Франківськ, 2012. – Вип. 2. – С. 84–87.

252. *Мішеніна Т. М.* Теорія і практика формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей : [монографія] / Тетяна Михайлівна Мішеніна. – Київ : Пед. думка, 2013. – 336 с.

253. *Мир философии* : кн. для чтения : в 2 ч. / [сост.: Павел Семенович Гуревич, Владислав Иванович Столя-

ров]. – Москва : Политиздат, 1991. – Ч. 2 : Человек, общество, культура. – 624 с.

254. *Моляко В. А.* Психологическое изучение творческой личности / В. А. Моляко. – Киев : Знание, 1978. – 53, [3] с.

255. *Моляко В. А.* Психология творческой деятельности / В. А. Моляко. – Киев : Знание, 1978. – 47 с.

256. *Момот Л. Л.* Проблемно-пошукові методи навчання в школі / Л. Л. Момот. – Київ : Рад. шк., 1984. – 64 с.

257. *Морін О. Л.* Результати дослідження змісту і педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання / О. Л. Морін // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – Вип. 17, кн. 2. – С. 6–14.

258. *Москаленко В. В.* Соціальна психологія : підручник / Валентина Володимирівна Москаленко. – Київ : Центр навч. літ., 2005. – 624 с.

259. *Мосягина Г. В.* Взаимосвязь уроков, факультативных занятий и внеклассного чтения в решении задач литературного образования и нравственно-эстетического воспитания старшеклассников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Мосягина Галина Васильевна ; Моск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина. – Москва, 1985. – 250 с.

260. *Навчання біології у старшій школі на академічному рівні : [монографія] / Н. Ю. Матяш, В. В. Вербицький, О. Г. Козленко, Т. В. Коршевнюк ; НАПН України, Ін-т педагогіки.* – Київ : Пед. думка, 2013. – 228 с.

261. *Назаренко Т. Г.* Теоретико-методичні засади навчання географії в профільній школі : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Назаренко Тетяна Геннадіївна ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ, 2014. – 514 с.

262. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України ; за заг. ред. В. Г. Кременя ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова) та ін.].* – Київ : Пед. думка, 2011. – 303 с. – До 20-річчя незалежності України.

263. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Пед. думка, 2016. – 448 с. – Бібліогр. : 21 с. – (До 25-річчя незалежності України).

264. *Ничкало Н. Г.* Трансформація професійно-технічної освіти України : [монографія] / Н. Г. Ничкало ; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих АПН України. – Київ : Пед. думка, 2008. – 198, [1] с.

265. *Ніколаєнко С.* Освіта в інноваційному поступі суспільства : тези доп. міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка на підсумковій колегії МОН України 17 серп. 2006 р. / С. Ніколаєнко // Труд. підгот. в закл. освіти. – 2006. – № 5. – С. 2–4.

266. *Озадовська Л. В.* Парадигма діалогічності в сучасному мисленні / Людмила Василівна Озадовська ; [відп. ред. С. Б. Кримський]. – Київ : ПАРАПАН, 2007. – 163, [1] с.

267. *Онищук В. А.* Типы, структура и методика урока в школе / В. А. Онищук. – Київ : Рад. шк., 1976. – 184 с.

268. *Онищук В. А.* Урок в современной школе : пособие для учителей / В. А. Онищук. – Москва : Просвещение, 1981. – 191, [1] с.

269. *Онищук Л. А.* Гуманізація управлінської діяльності директора школи : [монографія] / Л. А. Онищук ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – Житомир : Полісся, 2002. – 321 с.

270. *Осадчий І. Г.* Районна різнопрофільна школа / І. Г. Осадчий // Світло. – 2000. – № 1. – С. 20–21.

271. *Осадчий І. Г.* Спрямований розвиток освітніх систем: теорія, технологія, практика : [монографія] / І. Г. Осадчий ; Ін-т педагогіки Нац. акад. пед. наук України. – Київ : Інформавтодор, 2013. – 435 с.

272. *Осадчий І.* Структурована глибинка. Ставищенський районний освітній округ: обґрунтування, структура

та перспектива розвитку / Іван Осадчий // Освіта. – 2003. – 21–28 трав. (№ 22/23). – С. 4–5.

273. *Осадчий І.* Територіальні освітні округи в сільській місцевості / Іван Осадчий // Освіта і упр. – 2004. – Т. 7, № 1. – С. 78–81.

274. *Осадчий С.* Організаційно-педагогічні засади підготовки школярів до професійного самовизначення / Сергій Осадчий // Нова пед. думка. – 2004. – № 2. – С. 34–37.

275. *Осмоловская И. М.* Дидактика : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / И. М. Осмоловская. – Москва : Академия, 2006. – 240 с.

276. *Осмоловская И. М.* Дифференциация процесса обучения в современной школе : [учеб. пособие]. – Москва : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2004. – 176 с. – (Б-ка педагога-практика).

277. *Осмоловская И. М.* Как организовать дифференцированное обучение / И. М. Осмоловская ; [отв. ред. М. А. Ушакова]. – Москва : Сентябрь, 2002. – 160 с.: портр. – (Б-ка журн. «Директор школы» ; Вып. 5).

278. *Осмоловская И. М.* Формирование вариативной составляющей содержания образования в школе / Ирина Михайловна Осмоловская // Нар. образование. – 2008. – № 7. – С. 107–108.

279. *Острроверхова Н. М.* Методологія аналізу якості уроку як педагогічної системи : [монографія] / Н. М. Острроверхова. – Харків : ТИТУЛ, 2008. – 402, [2] с.

280. *Охріменко З. В.* Мобільність старшокласника як умова його майбутньої конкурентоспроможності на ринку праці / З. В. Охріменко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Ін-т проблем виховання АПН України, АПН України ; [редкол.: І. Д. Бех та ін.]. – Київ, 2009. – Вип. 13, кн. 2. – С. 344–352.

281. *Павленко І. І.* Індивідуальна робота з учнями / І. І. Павленко // Рідна шк. – 1990. – № 4. – С. 88–90.

282. *Паламарчук В. І.* Методи і прийоми навчання / В. І. Паламарчук, В. Ф. Паламарчук // Рад. шк. – 1975. – № 10. – С. 11–20.

283. *Паламарчук В. Ф.* Школа учит мыслить : пособие для учителя / В. Ф. Паламарчук. – Москва : Просвещение, 1974. – 144 с.

284. *Панок В. Г.* Механізм саморозвитку особистості з точки зору прикладної психології / В. Г. Панок // Педагогіка і психологія. – 2016. – № 3. – С. 16–25.

285. *Панок В. Г.* Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : [монографія] / В. Г. Панок ; НАПН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 486 с.

286. *Педагогика* : Большая современ. энцикл. / [авт.-сост. Е. С. Рапацевич]. – Минск : Современ. слово, 2005. – 720 с.

287. *Педагогика* : учеб. пособие для студ. пед. вузов и пед. колледжей / [под ред. П. И. Пидкасистого]. – 3-е изд. перераб. и доп. – Москва : Пед. общество России, 1998. – 640 с.

288. *Педагогика* : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / под ред. Ю. К. Бабанского. – 2-е изд., доп. и перераб. – Москва : Просвещение, 1988. – 479 с.

289. *Пензина О. П.* Реализация принципа гуманизации образования на факультативных занятиях по геометрии с учащимися старших классов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Пензина Ольга Петровна ; Моск. пед. гос. ун-т. – Москва, 2001. – 220 с.

290. *Пикельная В. С.* Теоретические основы управления: (школоведческий аспект) : метод. пособие / Валерия Семеновна Пикельная. – Москва : Высш. шк., 1990. – 175, [1] с.

291. *Пироженко Л. В.* Реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (середина 60-х – початок 80-х рр. ХХ століття) : [монографія] / Л. В. Пироженко ; НАПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2013. – 304 с.

292. *Піддячий М. І.* Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання : [монографія] / М. І. Піддячий ; НАПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2008. – 288 с.

293. *Подласый И. П.* Педагогика : учебник для студентов высш. пед. учеб. заведений / Иван Павлович Подласый ; ред.: Р. К. Лопина, Л. А. Соколова. – Москва : Просвещение : Владос, 1996. – 432 с.

294. *Подласый И. П.* Педагогика: новый курс : учеб. для студентов вузов обучающихся по пед. специальности : в 2 кн. / Иван Павлович Подласый. – Москва : Владос, 2001. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.

295. *Поздняков В.* Постнекласична наука як фактор розвитку освіти ХХІ століття / В. Поздняков // Наукові і освітніанські методології і практики : [монографія] / НАН України [та ін.] ; [редкол.: В. П. Андрущенко, В. А. Рижко (голов. ред.), С. Б. Кримський та ін.]. – Київ, 2003. – С. 399–409.

296. *Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається* : наказ М-ва освіти України, М-ва праці України, М-ва у справах молоді і спорту України від 02 черв. 1995 р. № 159/30/1526 // Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1995. – № 15. – С. 2–7.

297. *Полонська Т. К.* Упровадження допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Т. К. Полонська, В. І. Кизенко, Г. А. Лашевська // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2008. – № 5. – С. 48–56.

298. *Полтавцев О.* Методологія гуманітарного пізнання: між раціоналізмом та герменевтикою / Олександр Полтавцев // Філософсько-антропологічні студії'2008: Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського) : [зб. ст.] / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [упоряд. Андрос Є. І.]. – Київ : Стилос, 2008. – С. 330–337.

299. *Пометун Е. И.* Проблемы развития школьного исторического образования в Украине в XX веке : дис. ...д-ра пед. наук : 13.00.01, 13.00.02 / Пометун Елена Ивановна ; АПН Украины, Ин-т педагогтики. – Киев, 1996. – 443 с.

300. *Пометун О. І.* Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / *О. І. Пометун* // *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) / М-во освіти і науки України* ; [за заг. ред. *О. В. Овчарук*]. – Київ, 2004. – С. 66–72.

301. *Пріллетенські А.* Людські, моральні та політичні цінності для емансипаційної психології / *Айзак Пріллетенські* // *Гуманістична психологія : в 3 т. : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / Наук. т-во ім. Т. Шевченка у США, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України* ; упоряд., наук. ред. *Р. Трач* ; пер. з англ., нім.: *О. Семотюк, О. Комисарова, Г. О. Балл.* – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – Т. 2: *Психологія і духовність (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології)*. – С. 216–238.

302. *Про* внесення змін до Наказу МОН України від 23.02.2004 р. № 132 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи» [Електронний ресурс] : наказ М-ва освіти і науки України від 07 трав. 2007 р. № 357 // *Середня освіта / Київ. ун-т культури.* – Текст. дані. – Київ, 2007. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2706/. – Дата звернення 27.01.2017. – Назва з екрана.

303. *Про* зміст загальної середньої освіти: науково-аналітична доповідь / [за заг. ред. *В. Г. Кременя*]. – Київ : НАПН України. – 2015. – 118 с.

304. *Про* підсумки розвитку загальної середньої освіти у 2007/2008 навчальному році та завдання на 2008/2009 навчальний рік [Електронний ресурс] / *МОН України* // *Електронна бібліотека.* – Текст. дані. – Режим доступу: http://biblos.iod.gov.ua/docview.php?doc_id=161. – Дата звернення 17.06.2017. – Назва з екрана.

305. *Програма* для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія, 7–11 класи. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 85, [1] с.

306. *Програма* для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія, 6–11 класи. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 90, [2] с.

307. *Програма* для загальноосвітніх навчальних закладів. Природознавство, 5–6 класи. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 22, [2] с.

308. *Програма* для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія, 7–11 класи. / [підгот.: Л. П. Величко, О. Г. Ярошенко]. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2006. – 32 с.

309. *Програма* для загальноосвітніх навчальних закладів. Хімія, 7–11 класи. – Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. – 32 с.

310. *Програми* для профільного навчання в ЗНЗ. – Київ : Пед. преса, 2005. – 172 с.

311. *Професійна освіта* : словник : навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко [та ін.] ; за ред. Н. Г. Ничкало. – Київ : Вища шк., 2000. – 380 с.

312. *Профільне навчання: теорія і практика* / АПН України, Ін-т педагогіки, Гімназія № 290 м. Києва ; [за ред. Липової Л. А.]. – Київ : [Б. в.], 2007. – 191 с.

313. *Профільне навчання: теорія і практика* : зб. наук. праць за матеріалами методол. семінару АПН України / АПН України, Від-ня дидактики, методики та інформ. технологій в освіті, Ін-т педагогіки ; ред. кол. О. Я. Савченко [та ін.]. – Київ : Пед. преса, 2006. – 200 с.

314. *Пряжникова Е. Ю.* Профорієнтація : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е. Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников. – 4-е изд., стер. – Москва : Академия, 2008. – 496 с.

315. *Редько В. Г.* Конструювання змісту шкільних підручників з іноземних мов: теорія і практика : [монографія] / В. Г. Редько ; НАПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2017. – 628 с.

316. *Рибалко Л.* Навчання природничих предметів на засадах еколого-еволюційного підходу в загальноосвітніх навчальних закладах: теорія і практика : [монографія] /

Ліна Рибалко ; НАПН України, Ін-т педагогіки. – Полтава : Мирон І. А., 2014. – 400 с.

317. *Розвиваємо* правову компетентність гімназистів : навч.-метод. щоріч. / за ред. В. І. Кизенка. – Київ : КГСМ № 1, 2003 – Вип. 2, ч. 1/2. – 100 с.

318. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн ; АПН СССР. – Москва : Педагогика, 1989. – Т. 2. – 322 с.

319. *Рубинштейн С. Л.* Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – 2-е изд. – Москва : Педагогика, 1976. – 416 с.

320. *Савченко О.* Групове навчання / О. Савченко // Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка ; АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ : Пед. думка, 2001. – С. 125.

321. *Савченко О. Я.* Дидактика початкової освіти : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / О. Я. Савченко. – Київ : Грамота, 2012. – 504 с.

322. *Савченко О. Я.* Дидактика початкової школи : підруч. для студ. пед. ф-тів / О. Я. Савченко. – Київ : Генеза, 1999. – 416 с.

323. *Савченко О. Я.* Досвід реформування української освіти: уроки і подальший поступ / О. Я. Савченко // Шлях освіти. – 2010. – № 3. – С. 2–6.

324. *Савченко О. Я.* Здоров'язберігаючий вимір шкільної освіти / О. Я. Савченко // Пед. газета. – 2006. – Серп. (№ 8). – С. 1–2.

325. *Савченко О. Я.* Розвивальний потенціал змісту освіти у 12-річній школі / О. Я. Савченко // Шлях освіти. – 2008. – № 2. – С. 2–7.

326. *Самодрин А. П.* Архітектоніка профільної освіти : навч.-метод. посіб. / А. П. Самодрин. – Кременчук : Щербатих О. В., 2015. – Кн. 1. – 292 с.

327. *Самодрин А. П.* Архітектоніка профільної освіти : навч.-метод. посіб. / А. П. Самодрин. – Кременчук : Щербатих О. В., 2017. – Кн. 2. – 168 с.

328. *Самодрин А. П.* Організація діяльності профільно-диференційованої середньої загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Самодрин Анатолій Петрович ; Криворіз. держ. пед. ін-т. – Кривий Ріг, 1998. – 198 с.

329. *Самодрин А. П.* Профільне навчання в середній школі : [монографія] / А. П. Самодрин. – Кременчук : ВЦ СГЕІ, 2004. – 384 с.

330. *Самодрин А. П.* Теоретичні засади системи профільного навчання в умовах регіону : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.09 / Самодрин Анатолій Петрович ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Київ, 2011. – 635, [1] с.

331. *Самодрин А. П.* Технологія відбору учнів до профілів навчання в умовах профільно-диференційованої школи: формування профілів в 6–11 (12), 5–9 класах гімназії, 8–11 (12) класах ліцею / А. П. Самодрин, О. В. Забеліна, Н. М. Куліш ; Серед. загальноосвіт. профіл.-диференц. шк. І–ІІІ ст. № 3. – Кременчук : Про-Графіка, 1999. – 89 с.

332. *Самодрин А. П.* Формування навчально-освітнього простору регіону / А. П. Самодрин. – Кременчук : Щербатих О. В., 2006. – 475 с.

333. *Саркисян Е. А.* Внеклассные и факультативные занятия в современной общеобразовательной школе : кн. для учителей и методистов органов нар. образования / Е. А. Саркисян. – Ереван : ЛУИС, 1987. – 196 с.

334. *Селевко Г. К.* Педагогические компетенции и компетентность / Г. К. Селевко // Сельская шк. – 2004. – № 3. – С. 29–32.

335. *Семенов Е. В.* Проблемы гуманитарного познания / Е. В. Семенов. – Новосибирск : Наука, 1986. – 355, [1] с.

336. *Сисецький П. В.* Диференційовані завдання для учнів / П. В. Сисецький // Рідна шк. – 1975. – № 7. – С. 34–37.

337. *Сікорський П. І.* Основні завдання і принципи профільного навчання у загальноосвітній школі / П. І. Сікорський // Профільне навчання: теорія і практика : зб. наук. праць за матеріалами методол. семінару АПН України /

АПН України, Від-ня дидактики, методики та інформ. технологій в освіті, Ін-т педагогіки ; ред. кол.: О. Я. Савченко [та ін.]. – Київ : Пед. преса, 2006. – С. 47–52.

338. *Сікорський П. І.* Теорія і методика диференційованого навчання : [монографія] / П. І. Сікорський ; [ред. Лариса Лисенко] ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Львів : Сполох, 2000. – 424 с.

339. *Сікорський П. І.* Теорія і методика диференційованого навчання в середніх загальноосвітніх і професійних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Сікорський Петро Іванович ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – Київ, 2001. – 39 с.

340. *Скаткин М. Н.* Проблемы современной дидактики : науч. изд. / М. Н. Скаткин. – 2-е изд. – Москва : Педагогика, 1980. – 96 с.

341. *Скаткин М. Н.* Содержание общего среднего образования. Проблемы и перспективы : науч. изд. / М. Н. Скаткин, В. В. Краевский. – Москва : Знание, 1981. – 95, [1] с.

342. *Слепкань З. І.* Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі : навч. посіб. для магістрантів вищ. навч. закл. / З. І. Слепкань. – Київ : Вища шк., 2005. – 239, [1] с.

343. *Соціологічна енциклопедія* / [уклад. Городяненко В. Г.] ; [кер. вид. проекту Теремко В. І.]. – Київ : Академвидав, 2008. – 455 с. – (Серія «Енциклопедія ерудита» : засновано у 2001 р.).

344. *Специфіка та визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання* / [Є. І. Андрос, Г. І. Шалашенко, Н. В. Хамітов та ін.]. – Київ : Стилос, 2015. – 379, [1] с.

345. *Старша школа зарубіжжя: організація та зміст освіти* : [кол. монографія] / [Г. С. Єгоров, М. Ю. Красовицький, О. І. Локшина та ін. ; за ред. О. І. Локшиної] ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : Богданова А. М., 2006. – 228, [1] с.

346. *Степаненко І.* Життєтворчість особистості: діалектика духовного та раціонального / Ірина Степаненко,

Михайло Степаненко // Філософсько-антропологічні студії'2008: Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського) : [зб. ст.] / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [упоряд. Андрос Є. І.]. – Київ : Стилюс, 2008. – С. 160–171.

347. *Степанова М. В.* Учебно-исследовательская деятельность школьников в профильном обучении : учеб.-метод. пособие для учителей / [под. ред. А. П. Тряпицыной]. – Санкт-Петербург : КАРО, 2005. – 96 с.

348. *Степанюк А. В.* Методологічні та теоретичні основи формування цілісності знань школярів про живу природу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Степанюк Алла Василівна ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 1999. – 419, [1] с.

349. *Степин В. С.* Научное познание и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // Вопр. философии. – 1989. – № 10. – С. 3–18.

350. *Стрельников В. Ю.* Теоретичні засади проектування професійно-орієнтованої системи (підготовка бакалаврів економіки) : [монографія] / В. Ю. Стрельников. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2005. – 329, [2] с.

351. *Сухомлинський В.* Людина неповторна / Василь Сухомлинський. – Київ : Молодь, 1961. – 209, [3] с.

352. *Сухомлинський В. О.* Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – Київ : Рад. шк., 1976. – Т. 1. – С. 209–401.

353. *Сухомлинський В. О.* Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – Київ : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 5–390.

354. *Сухомлинський В. О.* Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – Київ : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 5–279.

355. *Сухомлинський В. О.* Слово про слово / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибр. твори : у 5 т. – Київ : Рад. шк., 1977. – Т. 5. – С. 160–166.

356. *Сухомлинський В.* Серце віддаю дітям / Василь Сухомлинський. – Харків : Акта, 2012. – 538 с.

357. *Талызина Н. Ф.* Управление процессом усвоения знаний / Нина Федоровна Талызина. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 342 с.

358. *Таранік-Ткачук К.* Авторські програми – шлях до успіху інноваційного навчального закладу / Катерина Таранік-Ткачук // Рідна шк. – 2016. – № 10. – С. 11–13.

359. *Тард Г.* Личность и толпа : очерки по соц. психологии / Г. Тард ; пер. с фр. Е. А. Предтеческий. – Санкт-Петербург : А. Большаков и Д. Голов, 1903. – 178 с.

360. *Теоретические* основы содержания общего среднего образования / под. ред.: В. В. Краевского, И. Я. Лернера. – Москва : Педагогика, 1983. – 352 с.

361. *Терлецька Л. Г.* Вікова психологія і психодіагностика : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Л. Г. Терлецька ; [відп. за вип. Н. Кальченко] ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Київ : Слово, 2013. – 605, [1] с.

362. *Типові* навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня : затв. наказом М-ва освіти і науки молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409 // Інформ. зб. та коментарі МОНмолодьспорту України. – 2012. – № 11/12. – С. 3–14.

363. *Ткачук І. О.* Формування інноваційного освітнього простору – шлях до професійного самовизначення учнівської молоді / І. О. Ткачук, О. А. Гажала // Сучасний виховний процес: сутність та виховний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 р. / НАПН України, Ін-т проблем виховання НАПН України ; [за ред. О. В. Сухомлинської та ін.]. – Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 4. – С. 244–247.

364. *Токарук Л. С.* Організаційно-адаптивне управління навчально-виховним процесом у загальноосвітніх школах-інтернатах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Токарук Людмила Степанівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 215 с.

365. *Топузов О. М.* Загальна методика навчання географії : підручник / О. М. Топузов, В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна ; [ред. Олена Король]. – Київ : Картографія, 2012. – 512 с.

366. *Топузов О. М.* Компетентнісний підхід – основа інновацій у навчанні / О. М. Топузов // *Справи сімейні.* – 2016. – № 8. – С. 19.

367. *Топузов О. М.* Корируючі факультативи в основній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / Топузов Олег Михайлович ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 1994. – 24 с.

368. *Топузов О. М.* Методичні основи проблемного навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Топузов Олег Михайлович ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2008. – 511 с.

369. *Топузов О. М.* Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика : [монографія] / Олег Михайлович Топузов ; АПН України, Ін-т педагогіки АПН України. – Київ : Фенікс, 2007. – 304 с.

370. *Топузов О. М.* Профільне навчання: проблеми формування змісту курсів за вибором та організація навчальної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах / О. М. Топузов // *Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць* / Ін-т педагогіки АПН України ; [редкол.: В. М. Мадзігон (голов. ред.), Н. М. Бібік, М. І. Бурда та ін.]. – Київ : Пед. думка, 2008. – Вип. 8. – 544 с.

371. *Трач Р.* Нігілізм як виклик: (сучасна духовна криза і психологія) / Роман Трач // *Гуманістична психологія : в 3 т. : навч. посіб. для вищ. навч. закл.* / Наук. т-во ім. Т. Шевченка у США, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України ; упоряд., наук. ред. Р. Трач ; пер. з англ., нім.: О. Семотюк, О. Комісарова, Г. О. Балл. – Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. – Т. 2: Психологія і духовність: (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній західній психології). – С. 9–35.

372. *Третьяков П. И.* Адаптивное управление педагогическими системами : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений, обучающихся по специальностям 031000 – Педагогика и психология, 033400 – Педагогика / П. И. Третьяков, С. Н. Митин, Н. Н. Бояринцева ; под ред. П. И. Третьякова. – Москва : Академия, 2003. – 367, [1] с.

373. *Трубачева С.* Дифференціація та індивідуалізація навчання: теоретичні відомості / Світлана Трубачева // Освіта і упр. – 1999. – Т. 3, № 3. – С. 80–85.

374. *Трубачева С. Е.* Інтеграція змісту шкільної освіти в умовах профільного навчання / С. Е. Трубачева // Наук. зап. Серія: Педагогіка і психологія / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – Вип. 11. – С. 175–176.

375. *Українська радянська енциклопедія* : [в 12 т.]. Т. 11, кн. 1 : Стодола – Фітогеографія / голов. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов [та ін.]. – 2-ге вид. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1984. – 606 с.

376. *Унт И. Э.* Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Э. Унт. – Москва : Педагогика, 1990. – 188 с. – (Образование. Педагогические науки. Дидактика: ОПН).

377. *Факультативні курси для 5–6-х класів* / підгот.: Н. І. Головка, О. М. Топузов ; [Ін-т педагогіки АПН України]. – Київ : Освіта, 1993. – 80 с. – (Серія 2. Людина і природа).

378. *Факультативні курси для 5–6-х класів* / підгот.: С. О. Скворцова, Л. О. Голік, В. І. Кизенко ; [Ін-т педагогіки АПН України]. – Київ : Освіта, 1993. – 104 с. – (Серія 1. Про тебе).

379. *Факультативні курси для 5–6-х класів* / підгот. Г. О. Васьківська ; [Ін-т педагогіки АПН України]. – Київ : Освіта, 1993. – 62, [2] с. – (Серія 5. Народні скарби).

380. *Факультативні курси для 5–6-х класів* / підгот.: В. І. Кизенко, Л. П. Вороніна, Н. І. Головка ; [Ін-т педагогіки АПН України]. – Київ : Освіта, 1993. – 103 с. – (Серія 3. Ким стати).

381. *Факультативні курси для 5–6-х класів / підгот.: С. О. Скворцова, О. К. Корсакова, В. І. Кизенко ; [Ін-т педагогіки АПН України].* – Київ : Освіта, 1994. – 96 с. – (Серія 4. Красиве і корисне).

382. *Фарман И. П.* Модель коммуникативной рациональности (на основе социально-культурной концепции Юргена Хабермаса) / И. П. Фарман // Рациональность на перепутье : в 2 кн. – Москва, 1999. – Кн. 1. – С. 264–292.

383. *Федорів Т. М.* Методичні засади створення і реалізації факультативного курсу «Хімія в побуті» в основній школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Федорів Тетяна Михайлівна ; Ін-т педагогіки АПН України. – Київ, 2004. – 244 с.

384. *Федотова М. Е.* Дифференциация обучения и уровни усвоения знаний / М. Е. Федотова // Философия образования. – 2008. – № 2. – С. 52–58.

385. *Философия, культура и образование (материалы «круглого стола»)* // Вопр. философии. – 1999. – № 3. – С. 3–54.

386. *Філософія.* Світ людини : курс лекцій / [В. Табачковський та ін.] ; Ін-т філософії НАН України, Антропол. від-ня Укр. філос. фонду, Центр громад. просвіти «Київське братство». – Київ : Стилос, 1999. – 310, [2] с.

387. *Філософський словник* / за ред. В. І. Шинкарука ; Акад. наук УРСР. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1973. – 600 с.

388. *Форми навчання в школі* : кн. для вчителя / [Ю. І. Мальований, В. Є. Римаренко, Л. П. Вороніна та ін.] ; за ред. Ю. І. Мальованого. – Київ : Освіта, 1992. – 160 с.

389. *Фридман Л. М.* Наглядность и моделирование в обучении / Л. М. Фридман. – Москва : Знание, 1984. – 80 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Педагогика и психология ; № 6).

390. *Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі в умовах профільного навчання* : метод. рек. / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, Н. В. Захарчук, С. В. Косянчук] ; вступ. ст., наук. ред. Г. О. Васьківської. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. – 68 с.

391. *Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика* : [кол. монографія] / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, В. І. Кизенко, С. Е. Трубачева, С. П. Бондар, Л. А. Липова, О. В. Барановська, С. В. Косянчук, Н. В. Захарчук]; за наук. ред. Г. О. Васьківської. – Київ : Пед. думка, 2015. – 228 с.

392. *Фурман А.* Системна диференціація навчання: концепція, теорія, технологія / Анатолій Фурман // Освіта і упр. – 1997. – Т. 1, № 2. – С. 36–67.

393. *Хайруліна В.* Особистість у колективі : до 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського / Василина Хайруліна // Рідна шк. – 2016. – № 11/12. – С. 37–39.

394. *Хмара Т. М.* Курси за вибором як компонент методичної системи профільного навчання / Т. М. Хмара // Математика в шк. – 2004. – № 6. – С. 12–14.

395. *Хмара Т. М.* Створюємо особистісно орієнтовану систему навчання математики / Т. М. Хмара // Математика в шк. – 2001. – № 5. – С. 4–5.

396. *Хуторской А. В.* Методика личностно-ориєнтованого обучения : как обучать всех по-разному? : пособие для учителя / А. В. Хуторской. – Москва : ВЛАДОС-пресс, 2005. – 383, [1] с. – (Педагогическая мастерская).

397. *Хуторской А. В.* Определение общепредметного содержания и ключевых компетенций как характеристика нового подхода к конструированию образовательных стандартов [Электронный ресурс] : [доклад] / Хуторской Андрей Викторович // Интернет-журнал «Эйдос». – Текст. дан. – [Москва], 2002. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>. – Название с экрана. – Дата обращения 27.07.2017.

398. *Хуторской А. В.* Современная дидактика : учеб. для вузов / А. В. Хуторской. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 544 с. : ил. – (Учебник нового века).

399. *Хуторской А. В.* Современная дидактика : учеб. пособие / Андрей Викторович Хуторской. – 2-е изд., перераб. – Москва : Высш. шк., 2007. – 639, [1] с.

400. Хуторской А. В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] / Хуторской Андрей Викторович // Интернет-журнал «Эйдос». – Текст. дан. – [Москва], 2015. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm>. – Название с экрана. – Дата обращения 27.07.2017.

401. Чередов И. М. Формы учебной работы в средней школе / И. М. Чередов. – Москва : Просвещение, 1988. – 160 с.

402. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе : учеб. пособие для вузов / Д. В. Чернилевский. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437 с.

403. Чорна Л. Філософські основи розвитку проблеми людяності в сучасній українській школі / Лариса Чорна // Філософсько-антропологічні студії 2008: Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського) : [зб. ст.] / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [упоряд. Андрос Є. І.]. – Київ : СтилоС, 2008. – С. 412–421.

404. Шамова Т. И. Управление образовательными системами : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений обучающихся по специальностям «Педагогика и психология», «Педагогика» / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко, Г. Н. Шибанова / [под. ред. Т. И. Шамовой]. – Москва : Академия, 2008. – 384 с.

405. Шарко В. Д. Сучасний урок: технологічний аспект : посіб. для вчителів, студентів / В. Д. Шарко. – Київ : [б. в.], 2006. – 220 с.

406. Шахмаев Н. М. Технические средства обучения : к изучению дисциплины / Н. М. Шахмаев. – Москва : Знание, 1975. – 64 с.

407. Шевцов С. Философско-антропологические потенции образования как установки / Сергей Шевцов // Філософсько-антропологічні студії 2003 : пізній радянський марксизм та сьогоднішня : до 70-річчя Вадима Іванова. – Київ : СтилоС, 2003. – С. 266–269.

408. *Шевчук Т. О.* Формування пропедевтичних знань з хімії в учнів 4–6 класів у процесі факультативного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Шевчук Тетяна Олександрівна ; Мелітопол. держ. пед. ун-т. – Мелітополь, 2007 – 247 с.

409. *Шиян Н. І.* Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика : [монографія] / Н. І. Шиян ; Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : АСМІ, 2004. – 442, [2] с.

410. *Шиян Т. В.* Формування відповідальності старшокласників у процесі факультативних занять гуманітарного профілю в загальноосвітніх навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Шиян Тетяна Володимирівна ; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2009. – 230 с.

411. *Шпарик О. М.* Концептуальні підходи американських учених до проблеми диференціації навчання та її забезпечення / Шпарик Оксана Михайлівна // Укр. пед. журн. – 2017. – № 1. – С. 16–25.

412. *Щекин Г. В.* Теория социального управления : [монографія] / Г. В. Щекин ; [ред. Е. Н. Коденко]. – Киев : [МАУП], 1996. – 408 с.

413. *Щукина Г. И.* Роль деятельности в учебном процессе : кн. для учителя / Г. И. Щукина. – Москва : Просвещение, 1986. – 144 с.

414. *Эльконин Б. Д.* Понятие компетентности с позиций развивающего обучения / Борис Данилович Эльконин // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию. – Красноярск, 2002. – С. 22–29.

415. *Якиманская И. С.* Технология личностно-ориентированного образования / И. С. Якиманская. – Москва : Сентябрь, 2000. – 175, [1] с.

416. *Ярмаченко М.* Варіативний компонент / М. Ярмаченко // Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка ; АПН України, Ін-т педагогіки. – Київ, 2001. – С. 76.

417. *Ярошенко О. Г.* Педагогічні основи групової навчальної діяльності школярів (на матеріалі вивчення хімії) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01; 13.00.02 / Ярошенко Ольга Григорівна; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 1998. – 382 с.

418. *Ярошенко О. Г.* Проблеми групової навчальної діяльності школярів: дидактико-методичний аспект : [монографія] / О. Г. Ярошенко. – Київ : Станіца, 1990. – 245, [1]с.

419. *Яценко Т.* Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : [монографія] / Таміла Яценко ; Ін-т педагогіки Нац. акад. пед. наук України. – Київ : Пед. думка, 2016. – 360 с.

420. Bijchuk H. Electronic textbook: designing and application in terms of personal and competence-based training / Halyna Bijchuk // Intercultural Communication. – 2016. – № 1. – P. 155–165.

421. Burzyńska I. Jak się rozwijać, by rozwinąć skrzydła? Czyli jak zastosować techniki PR na rynku pracy / Iwona Burzyńska. – Warszawa : Wyd. Diffin, 2010. – 135, [1] s.

422. Connections Academy. [Online]. – Available: <http://www.connectionsacademy.com/curriculum/online-high-school>. Accessed on: Jul. 09, 2017.

423. Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations (DeSeCo). [Electronic resource]: Background Paper / OECD. – [S. l.], 2001. – Retrieved from: <https://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/41529556.pdf>. – Title from the screen. – Date of retrieving: 27.07.2017.

424. Elective Possibilities for High School. [Online]. – Available: https://www.hslda.org/highschool/Elective_Possibilities.pdf. Accessed on: Jul. 22, 2017.

425. Exploring Possible Elective Courses for High School (2013-01-07). [Online]. – Available: <http://www.startsateight.com/exploring-possible-elective-courses-for-high-school/>. Accessed on: Jul. 22, 2017.

426. Forest Trail Academy. [Online]. – Available: <https://www.foresttrailacademy.com/>. Accessed on: Jun. 28, 2017.
427. Futterman L. (2016). Beyond the Classroom: Electives in school – essential or entertaining? [Online]. – Available: <http://www.miamiherald.com/news/local/community/miami-dade/community-voices/article59407953.html#storylink=cpy>. Accessed on: Jul. 15, 2017.
428. Galii J. Trening i rozwój intuicji / Janusz Galii. – Warszawa : Wyd. Diffin, 2009. – 152 s.
429. Gut R. Zarządzanie sobą. Książka o działaniu, myśleniu i odczuwaniu / Renata Gut, Maria Piegowska, Barbara Wójcik. – Warszawa : Wyd. Diffin, 2008. – 280 s.
430. High school – required and elective courses. [Online]. – Available: <http://www.studyinvictoria.com/school/electives.asp>. Accessed on: Jun. 28, 2017.
431. High School Course Selection Booklet, 2016–2017. [Online]. – Available: <http://www.ask.edu.kw/docs/hs%20course%20booklet.pdf>. Accessed on: Jun. 07, 2017.
432. High School Program Curriculum. [Online]. – Available: <http://www.keystoneschoolonline.com/high-school/curriculum.html>. Accessed on: Jun. 08, 2017.
433. Homeschooling High School Curriculum Overview. [Online]. – Available: https://www.time4learning.com/home-school/high_school.html. Accessed on: Jul. 16, 2017.
434. How to Choose High School Electives (2017-07-08). [Online]. – Available: <https://bigfuture.collegeboard.org/get-in/your-high-school-record/how-to-choose-high-school-electives>. Accessed on: Jun. 25, 2017.
435. Jakubczak M. Rozwijanie uważności na co dzień / Małgorzata Jakubczak. – Warszawa : Wyd. Diffin, 2010. – 175, [1] s.
436. Kyzenko V. I. Promote the Principles of Deepening the Content of Core Subjects in High School / V. I. Kyzenko // SWorld. – 2015. – № 4, T. 6: Pedagogy, psychology and sociology. – P. 77–82.

437. Megan T. M. (2006). «Creative Writing: An Elective Course for High School Students». [Online]. // Eastern Michigan University. – Available: <http://commons.emich.edu/honors/13>. Accessed on: Jul. 19, 2017.

438. Merced County Office of Education. [Online]. – Available: <https://www.mcoe.org/deptprog/career/MCScholars/Pages/hselectivecourses.aspx>. Accessed on: Jul. 12, 2017.

439. NorthStar High School Elective Courses. [Online]. – Available: <https://www.northstar-academy.org/hs-elective-courses>. Accessed on: Jun. 06, 2017.

440. Pomirska Z. Wokół czytania. Proces czytania i jego zaburzenia oraz drogi do efektywnego czytania / Zofia Pomirska. – Warszawa : Wyd. Diffin, 2011. – 219, [1] s.

441. Strauss V. (2013). Why all high school courses should be elective. [Online]. – Available: https://www.washingtonpost.com/news/answer-sheet/wp/2013/01/22/why-all-high-school-courses-should-be-elective/?utm_term=.f82b986300da. Accessed on: Jun. 26, 2017.

442. Świąćicka J. Ja i grupa. Trening dla uczniów / Justyna Świąćicka. – Wyd. 2. – Warszawa : Wyd. Diffin, 2010 – 140 s.

443. Szmidt K. J. Abc kreatywności / Krzysztof J. Szmidt. – Warszawa : Wyd. Diffin, 2010. – 248 s.